

VÉR ESZTER VIRÁG

„... egy áldott emlékezetű királyné...”*

Adalékok Jókai Mór mitikus Erzsébet-képének alakulásához

Jókai Mór Erzsébet magyarországi kultuszának egyik meghatározó alakjává vált, s szinte észrevétlenül lett annak egyik főideológusa azon azonosulási elemek megfogalmazójaként,¹ amelyek mindvégig domináns szegmensét képezték Erzsébet magyarországi recepciójának. E tekintetben közismert Erzsébet halálát követő tevékenysége: nyilvános szerepvállalása,² számos publikációja,³ közöttük nekrológjai⁴ – e szövegek az emlékkiadványok visszatérő,

* Készült a Habsburg Történeti Intézet *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig* című kutatási programjának keretében. Erről bővebben lásd: Gerő András – Tormácssy Zsuzsanna (szerk.): *Habsburg Történeti Intézet 2003–2010*. Budapest, é. n. 112. Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni F. Dózsa Katalinnak, Deák Ágnesnek, Fazekas Istvánnak, Faludi Ildikónak, Borovi Dánielnek, Turbucz Dávidnak és Török Zsuzsánának, hogy kutatásaim során tanácsaikkal, javaslataikkal segítettek munkámat s egyúttal a kézirat formálódását. Az idézetet lásd: Jókai Mór: *Erzsébet királyné emlékezete*. In: *Erzsébet. Megemlékezés Magyarország nagy királynéjáról*. (A királyi ház fenséges tagjainak és a magyar nemzet jeleseinek kegyeletes közreműködésével.) Szerk. Gábel Gyula. Budapest, é. n. 5.

¹ Erzsébet és Rudolf Jókaihoz fűződő kapcsolatáról a szerző halálát követő megemlékezések sorában is említést tesznek, összegezve a közismert elemeket, noha számos vonatkozásban a kronológia mellőzésével, tévesen: *Apróságok. Jókai, a királyné és Rudolf trónörökös*. Budapesti Napló, 9. évf. 1904. május 6. 126. sz. 4-5.

² Például az „Erzsébet Királyné emlékalap” elnöki teendőinek ellátásával, erről bővebben: Vér Eszter Virág: *Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezhelyei tükrében 1898–1914 között*. Budapesti Negyed, 14. évf. (2006. nyár) 2. sz. 106–109.; Vér Eszter Virág: *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig (Emlékezhelyei tükrében)*. PhD-disszertáció. Budapest, ELTE BTK Történeti Intézet, 2013. (kézirat) 391–403. Jókai Mór levele az Erzsébet Királyné emlékalap elnöknőjéhez (1899. február 22.) Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban: OSzK Kt) Levelestár. Felkérésének hátterében popularitása mellett feltehetőleg korábbi karitatív közszereplésének tapasztalatai is szerepet játszhattak, népszerűségét mindenestre igyekeztek e gyűjtés során a lehetőségekhez mérten hasznosítani. (Ezt megelőzően kifejtett tevékenységéről lásd: Géra Eleonóra: *A Jókay család és a hazai gyermekvédelem*. Budapesti Negyed, 15. évf. [2007. ősz] 3. sz. 203–221.)

³ Jókai Mór: *Erzsébet emlékezete*. In: Uő.: *A történelmi tarokkparti*. (Más válogatott írásokkal). S. a. r.: Gángó Gábor. Budapest, 1996. 190–191. (Elhangzott az Országos Nemzeti Szövetség 1899-ben tartott Erzsébet-napi ünnepségén.)

⁴ Jókai Mór: *Megölték a királynénkat!* Nemzet, 17. évf. 1898. szeptember 11. 250. sz. 1.; uő: *Erzsébet királyné temetése napján* Uo. 1898. szeptember 18. 258. sz. 1. A merénylet morális elítélésére való utalás, illetve ismertetése több késői regényében is megjelenik: „Ez volt a legirtózatöbb ítélet! Mért nem lehet egy királynégylkost arra ítélni, hogy örüljön meg!” Jókai Mór: *Öreg ember nem vén ember. Képzelt regény négy részben*. S. a. r.: Szakács Béla – Bokodi Ervin. (Jókai Mór Összes Művei Kritikai Kiadás 64.) Budapest, 1976 (a továbbiakban: JMÖM KK). 177.; s még hangsúlyosabban mitikus panelek beemelésével: „...egy esetet mondok el, mely ezelőtt öt esztendővel történt Genfben.

sokat idézett textusaként újra és újra megjelentek esetenként romlott vagy csonkított szövegváltozatokban.⁵ Jókainak azonban már egészen korai megnyilvánulásai is rendkívül figyelemreméltók – hiszen előrevetítik Habsburg-szimpatáinak későbbiekben egyre hangsúlyosabb megnyilvánulásait⁶ –, a közkeletű udvari adomák mellett az Erzsébet-kultusz korpuszának fő „vonulatát” jelentik.

Erzsébet kortárs ábrázolásait mindvégig eksztatikus megközelítés, a rajongó eszményítés jellemezte (értelemszerűen Jókai tekintetében is),⁷ s a sokféleség csak ennek keretein belül nyilvánult meg, a korábban felvázolt elemek kibővülésével,⁸ ami egyre szélesebb palettát jelenített meg, folyamatosan gazdagítva az Erzsébet-képet. Miközben a korábbi hódolati sémák ismétlődése is egyre szembetűnőbb volt, s eleinte kényszerként hathatott, később azok is átemelődtek kultuszába; s finomodva valódi érzelmi azonosulást feltételeztek.

Jókai esetében hosszú időn át bizonytalanság övezte azt – elsősorban Mikszáth Kálmán sokat idézett leírására alapulva⁹ –, hogy a legendássá merevedett 1869-es,¹⁰ a budai palo-

Volt a magyar nemzetnek egy élő szentje: egy mártírnő. Erzsébet királyné; kinek szívét annyi sorscsapás érte, s ki azokat mind hős lélekkel viselte. [...] Amerre járt, mindenütt tisztelték, szerették, sajnálták, imádták. Ezt a köztünk járó szentet Svájcban sem kísérte testőr, fegyveres rendőr nem vigyázott jártára-keltére: egyetlen udvarhölgye volt kísérője. Így történhetett meg, hogy amikor Genfben a gőzhajóhoz ment, egy őrjögő anarchista megrohanta s azt a nemes szívet átverte törével.” Jókai Mór: *Ahol a pénz nem isten*. S. a. r.: Kókay György. (JMÖM KK 71.) Budapest, 1971. 144.

⁵ Erzsébet legendássá vált mondatainak jelentős része Jókai „rögzítésében” ismert, például: „Én a politikához nem értek...” Idézi: Márki Sándor: *Erzsébet királyné*. Budapest, 1899. 65. 1899.; vagy másutt: „Itt örökké szabadnak érzi magát az ember.” Idézi: Gerő András: *A magyar Habsburg-szükséglet, lehetőség és valóság*. In: uő: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, 2004. 113.; Löw Immánuel: *Erzsébet. III.* (A középiskolai tanulók gyászünnepe. Szeged, 1898. szeptember 19.) In: uő: *Beszédei 1874–1899*. Szeged, 1900. 325.

⁶ Jókai a hivatalos Rudolf-kultusz magyarországi vonatkozásában is a fő ideológiai elemek megalkotója volt, amire nemcsak a folyamatos munkatársi (személyes) érintkezés predesztinálta. Az *Oszt-rák–Magyar Monarchia Írásban és Képben* című sorozat magyar változatának készítése során, hanem ennél valamivel közvetlenebb, már-már baráti jellegű viszonyt feltételez kettejük kapcsolata. Lásd erről: Gángó Gábor: *Jókai Mór és Rudolf trónörökös barátsága*. Irodalomtörténet, 34. évf. (2003) 3. sz. 380–395. Az ideálkép formál(ód)ásának folyamatáról Jókai maga is vallomást tesz Rudolf felett mondott akadémiai búcsúztatójában: „Nem tudok megválni a képtől, a mit magamnak alkottam a trónörökösről; milyen lesz ő a közel, a távol, a messze jövőben: babérrel, majdan koronával a fején: vezérlő szelleme egy eszményi korszaknak!” *Jókai Mór emlékbeszéde Rudolf trónörökös felett*. Nemzet, 8. évf. 1889. május 6. 2401. (124). sz. 2. – (Reggeli kiadás.) Köszönöm Murányi Gábornak, hogy rendelkezésemre bocsátotta Fejtő Ferenc hagyatékának Rudolf halálára vonatkozó sajtó-kívágot gyűjteményét.

⁷ Gángó: *Jókai Mór és Rudolf trónörökös barátsága*, 380.

⁸ A kultikus kánon vonatkozásában mindvégig a nyílt kánon értelmezést használhatjuk, ennek differenciáltságához lásd: Szajbély Mihály: *Mire figyelt a Figyelő? Nyílt, negatív és lappangó kánon a kiegyezés utáni évek magyar irodalmában*. In: Takáts József (szerk.): *A magyar irodalmi kánon a XIX. században*. Budapest, 2000. 184–188.

⁹ Bényei Péter megállapításai Mikszáth Jókai-biográfiája tekintetében az Erzsébettel való kapcsolatának elemzésében/ismertetésében is érvényesíthetők: „Jókai egyik első életrajzi narratíváját megkonstruáló Mikszáth Kálmán is kísérletet tesz egy ilyesfajta átfogó poétika megalkotására. Igaz, Mikszáth az alkotásmechanizmus felől közelít, s elsősorban Jókai önéletrírásának idevágó passzusait parafrázeálja (parodizálja), kiemelve az alapeszme elsődlegességét, valamint a fantázia jellem-, világ- és milliőteremtő erejét.” Bényei Péter: *Egy (majdnem) hiányzó paradigma a Jókai-értésben. A Jókai-szövegek lélektanáról – a recepció kontextusában*. In: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai. Tanulmányok*. Budapest, 2013. 87.

tában lezajlott magánkihallgatást¹¹ megelőzően esetleg volt-e alkalma Jókainak korábban¹² – akár már 1866–1867 során¹³ – találkozni¹⁴ Erzsébettel valamely udvari rendezvényen.

¹⁰ Az évszám vonatkozásában eltérések mutatkoznak a szakirodalomban. Számos szerző munkájában az 1868-as esztendő szerepel, amire a visszaemlékezők egyéb tényei mellett a fogadtatást megörökítő illusztrációk is utalnak: például csecsemőként említik Mária Valériát, pólyában ábrázolva (egyes fantáziarajzokon) az uralkodónéi audiencián, tévesen. Jókai unokahúga memoárjában 1868 őszére teszi az első magánkihallgatást az uralkodó feleségénél. *Jókai és Laborfalvi Róza. Hegedüs Sándorné Jókay Jolán emlékiratai.* (Magyar Író mesterek.) Budapest, 1927. 210.; Harsányi Zoltán: *Kiadások, fordítások.* In: Jókai Mór: *A szerelem bolondjai.* S. a. r.: Harsányi Zoltán. Budapest, 1963 (JMÖM KK 17.). 457–458.; *Jókai album. Képek, adatok Jókai Mór életéből.* Budapest, [1910.] 71.; vö.: Nagy Miklós: *Jókai Mór.* Budapest, 1999. 132.; Seress László: *Jókai a politikában.* In: *Jókai album. Képek, adatok Jókai Mór életéből.* Budapest, é. n. 90. Seress László ezzel szemben későbbi dátumot feltételez a szerző szakállával játszadozó kisgyermek érzékeltes leírásával, csakúgy, mint Nagy, aki Jókai-biográfiájában szintén 1869-re teszi a bemutatást.

¹¹ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora.* Budapest, 2007. 252.; Szívós Erika: *Budapesti mesék. Jókai és Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben.* Budapesti Negyed, 15. évf. (2007. nyár) 57. sz. 228–229.

¹² Mikszáth utalása szerint Erzsébet egy udvari cercele során tüntette ki megszólításával az író, munkássága felől érdeklődve, egyúttal jelezve, hogy folytatásokban közlöt regényét figyelemmel kísérte. Mikszáth: *Jókai Mór élete és kora*, 252.; A Hon, 6. évf. 1868. december 11. 285. sz. 1. – (Esti kiadás.); Corti Egon Császár: *Erzsébet.* Budapest, 1935. 165–166. Jókai életregényének textusából arra következtethetünk, hogy több uralkodónéi audiencián elhangzottak „jótékony”, vélhetően akaratlan egybemossása történt Mikszáth leírásában, feltehetően az általa használt források bizonytalansága, illetve a visszaemlékezők esetleges tévedése következtében, hiszen az általa lejegyzett dialógusban a két főszereplő (Erzsébet és Jókai) visszaül egy korábbi találkozásukra, melyhez alkalmat az író egyik művének ünnepélyes átadása szolgáltatott: „...még mindig magam előtt látom *felsegedet* azon pillanat óta, midőn megadatott a kegy szerény munkámat átnyújthatni.” Mikszáth: *Jókai Mór élete és kora*, 252. Mikszáth leírása ennél jelentősen későbbi, az uralkodó trónra lépésének évfordulóját kísérő ünnepségek részeként 1873-ban megrendezésre került budai udvari estély leírásának „parafrázelt” változata, melyet Mikszáth feltehetően a Jókai korábbi tárcáiból (évszám megjelölése nélkül) kötetbe szerkesztett, *Életemből* című munkájából emelt át (élet)regényébe. Vö.: Jókai Mór: *A királyi estélyen I.* In: uő: *Életemből.* Igaz történetek. Humor. Örök emlékek. Útleírás. Budapest, 1886. 1. köt. (Életemből.) 130.; Jókai Mór: *A királyi estélyen.* A Hon, 11. évf. 1873. december 1. 276. sz. 1.

¹³ Erzsébet 1866-os nyári magyarországi tartózkodása idején Jókai a Svábhegyen lakott, illetve (augusztusban) néhány hétig Balatonfüreden pihent. *Jókai és Laborfalvi Róza. Hegedüs Sándorné Jókay Jolán emlékiratai*, 191. Az előzetes tervek szerint Erzsébet is Balatonfüreden töltötte volna nyári fürdőkúráját. Ezt a szándékát feltehetően nemcsak a férje családjától való elkülönülés igénye befolyásolta, hanem személyes motivációi is vélhetően összefüggésbe hozhatók az udvar (politikai) szándékaival, melyekbe e válságos, konszenzusra törekvő periódusban kiválóan illeszkedhetett, a korábbi – 1866 év eleji – tartózkodás reprezentációs alkalmi során kialakult kapcsolatrendszer elmélyítését szolgáló kísérlet a magyar politikai elit tagjaival; e helyszín választása szimbolikus gesztusként is értelmezhető, hiszen megkönnyíthette volna az érintkezést a fürdőhely jelleg, ami informális(abb) érintkezési közeget biztosított volna. A porosz–osztrák háború következtében meghiúsult terv előkészületeiről lásd: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (a továbbiakban: ÖStA HHStA), Hofarchiv (a továbbiakban: HA) Oberhofmeisteramt (Sekretariat) Ihrer Majestät der Kaiserin und Königin Elisabeth, XII/26 (a továbbiakban: OMeA Kaiserin Elisabeth XII/26.), Kart. 13. Nr. 170/866. ff. 509–517.; Nr. 179/866. f. 553.; Nr. 207/866. ff. 689–691.; vö. Katona Csaba: *Füred és vendégei. Egy fürdőhely és „társadalma” az 1840–1860-as években.* Korall, 7–8. sz. 2002. március 66., 70–72. (Bécsi kutatásaimat 2010-ben a Habsburg Történeti Intézet, majd 2014-ben a Balassi Intézet [CH] ösztöndíjai tették lehetővé.)

¹⁴ Jókai ellenzéki publicistaként, illetve politikusként/közszerzőként már korábban számos írással felhívta magát az udvari körök figyelmét s egyúttal ellenérzését. Mikszáth: *Jókai Mór élete és kora*, 214.; Kelemen Béla: *Erzsébet királyné és az irodalom.* Székesfehérvár, 1908. 19.; Szajbély

Már az 1866. eleji magyarországi legfelsőbb látogatás során is felvetődött, hogy tájékozódva az uralkodó feleségének intellektuális igényeiről és olvasottságáról, s esetlegesen személyes szimpátiáit is figyelembe véve írókat, költőket is részesítsenek (udvari) meghívásban:¹⁵ „Hir szerint a legközelebbi udvari bálókhoz néhány magyar író is meg fog hivatani, mint-hogy Ő Felsége az irodalomról nagyon szeret társalogni.”¹⁶ Ekkor azonban feltehetően (még) nem került sor találkozásukra,¹⁷ ahogyan a koronázást kísérő udvari rendezvények során sem, ugyanis közismert, hogy Jókai is azon ellenzéki politikusok közé tartozott, akik nem vettek részt a koronázáson sem,¹⁸ ily módon (is) demonstrálva ellenérzésüket az államjogi kompromisszummal szemben: „Móric bátyám is kint töltötte a [Sváb]hegyen a koronázási ünnepély egész napját [...] Csak estefelé kocsizott be Jolánkával Pestre, hogy lakásuknak a Múzeum körútra néző ablakait kivilágíthassák, nem akarva botránkozást szerezni sőtén maradó ablakaival a béke ünnepélyes megpecsételésének e nevezetes napján...”¹⁹ Rádásul a ceremóniát követő napon – a korabeli sajtónyilvánosságot korlátozó keretekhez mérten – „szokatlanul” éles hangú tárcában emlékezett meg magáról az aktusról²⁰ az ellen-

Mihály: *Jókai Mór (1825–1904). (Magyarok emlékezete.)* Pozsony, 2010. Másfelől a politikai rendszerváltozások során jelentős tapasztalatokat szerzett a tekintetben is, hogy az olvasóközönség sokirányú igényeit s egyúttal a felsőbb elvárásokat is figyelembe véve publikáljon. Szívós: *Buda-pesti mesék*, 226.

¹⁵ Az udvari meghívások, valamint fogadások (szabályozott) menetéhez lásd: Vér Eszter Virág: *Udvari reprezentáció a Budai Királyi Palotában (1867–1916). Az udvari bálók és fogadások.* In: Gergely Jenő (szerk.): *Fejezetek a tegnap világából.* Budapest, 2009.

¹⁶ *Különlélek.* (Pest, febr. 8.) Pesti Napló, 17. évf. 1866. február 9.

¹⁷ Jókai a porosz–osztrák háború kitörését megelőzően egy Ausztriát jelentősen megrendítő háborút feltételez, melynek következtében Magyarország szerepe a birodalmon belül nagymértékben felértékelődhet, s ezáltal jóval kedvezőbb feltételek mellett mehet végbe az uralkodóval folytatott (ki)egyezkedés folyamata. Sőtér István: *Jókai útja.* In: uő: *Félkör. Tanulmányok a XIX. századról.* Budapest, 1979. 437.

¹⁸ Ez irányú demonstrációja a kevésbé jelentős udvari rendezvények esetében is érvényre jut(hat)ott. (Később országgyűlési képviselőként „bejáratos” lesz az udvari fogadásokra, noha mentalitásának e szegmensében bekövetkező fordulat tényének – pontosabban behatárolható – időpontja ismeretlen.) Jókai első dokumentálható megjelenése az 1865 óta ülésező országgyűlés feloszlását követően, 1868. december 10-én megrendezésre került udvari estélyen volt. A Hon, 6. évf. 1868. december 11. Nr. 285. sz. 1. – (Esti kiadás.); Márki: *Erzsébet királyné*, 65.; a későbbiekhez lásd: Jókai: *Életemből. Igaz történetek.* 1. köt. Noha *A lélekidomár* című regényében (1888–1889) a koronázási táncestély leírását adja, benne Erzsébet megjelenésével, bizonytalan, hogy későbbi személyes (udvari) élményeiből összegezte-e annak mozzanatait, vagy valóban részt vett az eseményen, politikai ellenérzésein „felülemelkedve”. Jókai Mór: *A lélekidomár.* Budapest, 1981. 7–14. Vö.: Kelemen: *Erzsébet királyné és az irodalom*, 19–20.; Sándor István: *Tárgyi és nyelvi magyarázatok.* In: Jókai Mór: *A lélekidomár.* S. a. r.: Sándor István. (JMÖM KK, 51.) Budapest, 1967. 682–683. Az 1866–1867 folyamán használt noteszében mindenestre nem található erre vonatkozó bejegyzés. OSzK Kt. Oct. Hung. 699/14.; Péter Zoltán – Péterffy László: *Jegyzetek.* In: Jókai Mór: *Főljegyzések I.* S. a. r.: Péter Zoltán – Péterffy László. (JMÖM KK) Budapest, 1967. 1. köt. 800–802.

¹⁹ Váli Mari: *Emlékeim Jókai Mórról.* S. a. r. Lukácsy Sándor. Budapest, 1955. 267.

²⁰ A ceremóniát számos vonatkozásában kárhoztatta, látszólag „személyes indokok” miatt: „...mi a czipra szertartásoknak nem vagyunk barátjai; democrat elveinknek nem kell az arany himzsetes bárson s improductiv kiadásoktól borzad a nemzetgazdasági rendszerünk, kivált azon körülményt ismerve, hogy főuraink e bámulatgerjesztő fényűzéssel nem a hazai, de a bécsi iparosokat gazdagítják, nagyon kevés dicséretes kivétellel.” J[ókai] M[ór]: *A koronázás után.* A Hon, 5. évf. 1867. június 12. 134. sz. 1. Ennek motívuma későbbi műveiben is megjelenik, hasonló véleményt formált például a millenáris reprezentáció részeként sorra kerülő – a koronázás ceremóniájához külsősé-

zék legjelentősebb orgánumában,²¹ ami rendkívül jól illusztrálja ellenérzéseit, illetve anti-pátiáit, valamint az uralkodó családhoz való – ekkor még hangsúlyosan negatív előjelű – viszonyulását,²² ahogy burkolt bírálatát is reflektálva a múlt eseményeire és ellentmondva a hivatalosan elvárt feledésnek: „Nem is azon a körülményen kulminál örömünk a koronázás végbementén, hogy már most a király megesküdtött rá,²³ hogy Magyarország területi épségét, és alkotmányát meg fogja védelmezni: ezt eskü nélkül is olyan természetes dolognak találjuk, mint a milyen természetes dolog, hogy a fő saját testének épségét és constitúcióját megvédelmezze; – minden eskünél szorosabb kötelem a politika[i] szükségesség, s ha e politikai szükségesség hiányoznék, vagy ellenkezőre látszanék fordulni, tudjuk a közelmúlt példájából, hogy magán az esküvésen is lehet segíteni olyan országban, hol az uralkodó család tanácsában hozott határozatok fölötté állnak az országgyűlési tribünnek, s a koronázási halomnak. Azonban hisszük, hogy ő felségének fiatalsága és erélye hasonló történelmi ismétléstől megóvja a jelen nemzedék történetét.”²⁴ Erzsébet részéről viszont vélhetően épp ellenkező tendencia érvényesülhetett e periódusban, ahogyan arra a kortárs

gekben valamelyest mérhető – (dís)felvonulásról, lásd: Jókai Mór: *A Barangok vagy a paeoniai Vojvoda*. (Szövegkönyv). Budapest, 1896. OSzK Színháztörténeti tár és Zeneműtár (SzZt) Víg 2.

²¹ Jókai publikációinak áttekintéséhez (1898-ig) – laponkénti éves lebontásban – lásd: Szinnyi József: *Jókai Mór*. Budapest, 1898. 45–123.

²² Ezt (fel)erősítheti azon figyelemfelkeltő mozzanat is, hogy ekkor a koronázás másik főszereplőjének tekintett Erzsébet alakját még utalás szintjén sem érintette (le)írásában, ami a későbbiekben áthidalhatóná teszi a recepció nehézségeit. (A koronázás témakörét érintő későbbi eseményábrázolásaiban Erzsébet más-más hangsúllyal jelenik meg, 1892-es ünnepi tárcájában például a tradicionális laudációkat idéző befejezésben kap helyet az uralkodó mellett: „Adjon a mindenható hosszú életet, boldog időket dicső királyunknak, szeretett királynénknak, hogy láthassák népeik boldogságában saját alkotásuk nagyszerű művét s abban a magasban, hová őket a népek áldása emelte, oly közel az éghez, ne érezzék a földi fájdalmakat!” Jókai Mór: *[Ferenc József király 25 éves uralkodása]*. Nemzet, 11. évf. 1892. június 8. 158. sz. 1. 1893-as leírásában viszont Erzsébet bevonulása került – személyes élmények hiányában a korszakban megjelent híradások sémáit követve – megörökítésre: „Utána jött a királyné ugyanabban a koronás üveghintóban, melyben felséges elődje járult a koronázás elé. A hintót nyolcz fehér ló vonta lassu lépésben. A királynén fehér selyemruha volt, csipkével díszítve s a fején brilliantoktól ragyogó korona.” Jókai Mór: *Budapesti élet*. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben*. Budapest, 1893. 164. Az 1892-es ünnepségen Erzsébet egyre súlyosbodó [szomatikus] betegségei következtében nem jelent meg. Erről bővebben: Csapó Csaba: *A koronázás jubileuma*. In: Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya [szerk.]: *História mezején*. A 19. század emlékezete. Szeged, 2011. 287–297.)

²³ E témára a későbbiekben számos publikációjában visszatér, noha ekkor már Ferenc József „koszorus” írójaként. Jókai koronázás-narratívájának alaphangja döntő – a korábban képviselt elveivel teljesen ellentétes – fordulatot vett, s a lojalitás válik alaphanggá, tisztelegve az uralkodó család előtt a koronázás 25 éves jubileumán (1892-ben). Egy évvel később szintén ez hatja át *Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben* Budapest-kötetének Jókai által jegyzett részeit. *A Budapesti Élet* című fejezetben a nagy nyilvános ünnepségeket részesítette előnyben, s ezek közül is a leghangsúlyosabb egység a koronázás leírása. „Más országokban a koronázás ünnepén a király esküszik hűséget a nemzetnek, a király tesz fogadást, hogy az ország törvényeit meg fogja tartani s másokkal is megtartatni, Szent István birodalmát pedig a világ bármely részéről jövő ellenség ellen meg fogja oltalmazni.” Jókai Mór: *Budapesti élet*, 164.; Jókai Mór: *[Ferenc József király 25 éves uralkodása]*, id. mű; Jókai Mór: *Deák Ferenc a koronázás napján*. Pesti Hírlap, 14. évf. 1892. június 26. 176. sz. 1-2.; Jókai szerkesztői, illetve szerzői tevékenységéhez *Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben* munkálatai során lásd még: Szívós: *Budapesti mesék*, 226–235.

²⁴ J[ókai] M[ór]: *A koronázás után*. A Hon, 5. évf. 1867. június 12. 134. sz. 1.

visszaemlékezők – feltehetően helyesen – utalást tesznek: „A királyné a koronázás idején gyönyörűséggel olvasta műveit”²⁵ és érdeklődött a költő személye iránt is.”²⁶

Mikszáth értesülései szerint Erzsébet figyelmének Jókaira irányulása a magyar nyelv tanulását kísérő,²⁷ a magyar nemzeti kultúra (meg)ismerésére irányuló folyamatba illeszkedett,²⁸ s feltehetően Falk Miksa vagy Ferenczy Ida²⁹ állhatott annak hátterében,³⁰ hogy az uralkodó felesége előtt ismertté válhatott³¹ már a Jókai-val való személyes találkozást

²⁵ Erzsébet azonban ekkor – közvetlenül a koronázást megelőzően is – ceremóniák, illetve a reprezentatív kötelezettségek által rendkívül leterhelt volt, erről maga is számos ízben említést tesz levelezésében, s feltehetően idő hiányában – közismerten – főként a sajtóból tájékozódott. Corti: *Erzsébet*, 149. E tekintetben az 1867-es év második fele jelent változást, melynek során időbeosztása, valamint pihenése már lehetővé teheti számára fokozottabb mértékben a könyvekben való elmélyülést is. Szalay Imre: *Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum*. Budapest, 1911. 30.; A Hon, 6. évf. 1868. december 11. 285. sz. 1. – (Esti kiadás.) Olvasási szokásaira valamelyest következtetni engednek az (udvarmesteri hivatala) titkárságának iratanyagában felmaradt (könyv)számlák is. ÖStA HHStA OMeA Kaiserin Elisabeth, XII/26.

²⁶ Szinnyei: *Jókai Mór*, 40–41. Erről Jókai – Szinnyei tudomása szerint – Deák tájékoztatása alapján szerzett tudomást.

²⁷ Erre maga is utalást tesz egy Eötvös Józsefhez írott levelében: „Mielőtt levelemet befejezem, még egy kérdéssel járulok Önhöz, lenne oly szíves nekem egy pár új regényt ajánlhatni? A régebbieket már majdnem mind olvastam.” Erzsébet levele Eötvös Józsefhez (Schönbrunn, 1867. november 2.) Közli: Szalay: *Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum*, 30.

²⁸ Ez a századfordulót követően már olyan értelmezési közeget nyert, nem csak a kultikus interpretációkban, hogy Jókai oeuvre-je kiemelt szerepet játszott Erzsébet magyar érzelművé válásában, illetve személyes szimpátiája meggyökeresedésében: „S hogy a királyné annyira megkedvelte a magyarokat, abban a Jókai eszményi hőseinek és hősnőinek szintén nagy részük van.” Kelemen: *Erzsébet királyné és az irodalom*, 19. Jókai műveinek olvasása Erzsébet magyar történeti ismeretei kiszélesítésében is meghatározó lehetett. Márki Sándor kutatásai is sejtetni engedik, hogy egyes – férje uralkodása idején lezajlott – eseményekről is (első ízben) esetlegesen Jókai interpretálásában értesülhetett, példaként említette az illavai lázadást Jókai *Akik kétszer halnak meg* című regénye kapcsán. Márki: *Erzsébet királyné*, 37.

²⁹ Egy az 1880-as évekből német nyelvű átiratban fennmaradt levél arra enged következtetni, hogy Erzsébet Jókai-val is Ferenczy Ida közvetítésével tartott kapcsolatot, csakúgy, mint Falkkal, illetve számos más esetben is mindazokkal, akik a titkársága hivatalos írásos érintkezésénél közvetlenebb kapcsolattartást igényeltek. Jókai Mór levele Ferenczy Idának (Balatonfüred, 1886. [szeptember] 5.) ÖStA HHStA Sonderbestände; Nl. Conte Corti, Materialien zu „Elisabeth, eine seltsame Frau” Kart. 13.

³⁰ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. S. a. r.: Rejtő István. (Mikszáth Kálmán Összes Művei Kritikai Kiadás 19.) Budapest, 1960 (a továbbiakban: MKÖM KK). 2. köt. 69. Kelemen, vélhetően szintén Mikszáth munkájára alapozva, Falk közvetítő szerepére utal. Kelemen: *Erzsébet királyné és az irodalom*, 18. (Ennek valóság tartalma valószínűsíthető a közöttük egyébiránt – munka terén (is) – fennálló folyamatos érintkezést tekintve véve.)

³¹ Ebben a periódusban azonban már egyértelműen dokumentálható, hogy nemcsak az ő tanácsaikra hagyatkozik e kérdésben – tudatosan tájékozódik e területen is, intellektuális igényei kielégítése, valamint nyelvismerte fejlesztése céljából –, hanem Eötvösre is, akitől szintén segítséget kért: „Felsőged parancsára legközelebbi levelemben ki fogom jelölni az újabb ajánlható regényeket. Szégyenemre meg kell vallanom, hogy erre jelen pillanatban képes nem vagyok, 65-től annyira el lévén foglalva más dolgokkal, hogy a szépirodalmunkat figyelemmel nem követhetem, s igen félek, hogy Gyulai elbeszélésein kívül az utolsó években kevés lesz, mi megérdemelné, hogy Felsőged által elolvassassék. Ha tanácsolnom szabad – a mennyiben figyelemreméltó új regények nem léteznének, Ráth M. kiadónál kijött történelmi könyvtárt ajánlanám. Miután ez Maculay, Tiers, Prescott sat. sat. legérdekesebb műveit legjobb íróink által készült fordításokban foglalja magában, Felsőged itt a nyelvgyakorlat mellett, egyszersmind valóban érdekes és figyelemreméltó olvasmányokat

megelőzően annak szépirodalmi tevékenysége (is).³² Erzsébet érdeklődését – családja személyes érintettsége révén – legfőképpen az 1868-ban folytatásokban közölt *Szerелеm bolondjai* című regénye keltette fel,³³ melynek második keretnovellája húga,³⁴ Mária nápolyi exkirályné (élet)történetének egy részletét³⁵ elevenítette fel.³⁶ A témaválasztás illeszkedett A Hon profiljába, ahol ekkor szintén folytatásokban közölték az *Olaszország a felszabadulás után* című tárcát, valamint az „egy magyar legionarius” által álnéven írt *Apromonte* tárcasorozatot is.³⁷ Jókai a regény 1896-os Nemzeti kiadáshoz illesztett utószavában politikai indokokat említ,³⁸ a keretnovellák beillesztésének kényszerűségére „hivatkozva”,³⁹ mely

fog találni.” Eötvös József levele Erzsébethez (Pest, [1]867. november 6.) Közli: Szalay: *Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum*, 34–35.

³² Ehhez a későbbi (kultusz)regények is visszanyúltak, mintegy ismert motívumként, miszerint Erzsébet hívja fel Ferenc József figyelmét Jókai oeuvre-jére. Szőgyén-Wittenbach Hubert [Kalász József]: *Ferenc József szerelmei*. Budapest, 1989. 1. köt. 384–387. (Ennek jellemző mozzanataként védelmébe veszi az író: „Rosszul informálták. Akivel beszéltem, oly nagy ember, hogy a dinasztia már rég nem lesz, amikor az ő nevét még ismerni fogják.” Uo. 1. köt. 386.) Erzsébet e téren is rögzült szerepével szemben Szabó László Jókai-biográfiájában arra tesz utalást, valamely kortárs visszaemlékezésre hivatkozva (melyet Mikszáth is említ), hogy külföldi uralkodók – közöttük a brazil császár – Jókaira irányuló figyelme kelt(h)ette fel e tekintetben az udvari körök érdeklődését. Lásd erről: Szabó László: *Jókai élete és művei*. Budapest, 1904. 175–176.; vö.: MKÖM KK 19. 69.

³³ A Hon, 6. évf. 1868. január 12. 9. sz. 2.; uo. 1868. január 15. 11. sz. 2.; uo. 1868. január 16. 12. sz. 2.; uo. 1868. január 18. 14. sz. 2.; uo. 1868. január 19. 15. sz. 2.

³⁴ Második bolond, aki egy királynéba szerelmes. (Ez is önéletírás.) JMÖM KK 17. 29–48.

³⁵ Nem rekonstruálható azonban, hogy a korabeli olvasóközönség körében mennyire lehetett – a regénybe beemelt (leg)ismertebb mozzanatok ellenére – ismert személye, illetve cselekedeteinek történelmi jelentősége: „A budai várpalotába egy magas vendéget várnak: Királyné Ő Felsége nővérét, a nápolyi volt király nejét, ki a gaetai ostrom szenvedéseiben oly nagylelkűleg osztozott.” *Fővárosi hírek*. Fővárosi Lapok, 5. évf. 1868., március 13. 61. sz. 243. Ennek történeti háttéréhez lásd: Grössing, Sigrid-Maria: *Sisi családi körben*. Ford.: Kajtar Mária. Budapest, 2013. 122–125.

³⁶ Mária – e fejezetrész sajtóbeli megjelenését követően – Erzsébet meghívására hosszabb időt töltött Pest-Budán. Ujdonságok (Pest, mart. 19.) A Hon, 6. évf. 1868. március 20. 67. sz. 2.; Ujdonságok (Pest, mart. 21.) uo. 1868. március 22. 69. sz. 2. (Magyarországra érkezésekor még tart a regény részletekben való közlése, noha már nem a személyéhez kapcsolható részekkel: Jókai Mór: *A szerелеm bolondjai*. A Hon, 6. évf. 1868. március 22. 69. sz. 2.; JMÖM KK 17. 163.). Később (német fordításban) a *Pester Lloyd* is közölni kezdi, valamint magyarországi jelenlétének idején a *Fővárosi Lapokban* is jelennek meg a műből részletek, a kizárólag Erzsébet húgára vonatkozó epizód – négy „egységben” való – közzétételével: Fővárosi Lapok, 5. évf. 1868. április 11. 85. sz. 337.; uo. 1868. április 12. 86. sz. 341.; uo. 1868. április 15. 87. sz. 345.; uo. 1868. április 16. 87. sz. 349.

³⁷ Jókai a regényre vonatkozó 1867-es vázlatában csak a garibaldista (cím)utalás szerepel. Jókai Mór notesz bejegyzése ([1867.] december 9.) OSzK Kt. Oct. Hung. 699/14. f. 79. A szerző első terveiben a nemzeti ellenállás gondolatkörének hangsúlyosabb megjelenítése állt, feltehetően ennek részeként és/vagy a későbbi „átgondolás” során vetődhetett fel Mária személye, noha az eredeti koncepció jelentősen módosult. Harsányi Zoltán: *Keletkezése, forrásai*. In: JMÖM KK 17. 461–462. (Az esetleges összefüggések feltárását jelentősen nehezít(he)ti, hogy a regény kézirata nem ismert. Harsányi Zoltán: *Kiadások, fordítások*. In: JMÖM KK 17. 453.)

³⁸ Az irodalomtörténeti kutatások felvetik azt is, hogy Jókai e művének eszmeiségét döntően meghatározza az ekkor kulminálódó vita a delegációkról, amely majdnem a regény közlésével egy időben zárul le a januári első ülésszakkal. Jókai (a balközép párton belül) továbbra is ellenezte a Tisza Kálmán vezette csoport együttműködést szorgalmazó álláspontját, illetve ezt leszögező határozatát. Harsányi Zoltán: *Keletkezése, forrásai*. In: JMÖM KK 17. 464.; Kozári Monika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Budapest, 2003. 152–188.; Szajbély: *Jókai Mór*, 230–244.

³⁹ Ezt mintegy az ellenállás részeként értelmezte, a nemzeti „amnézia” tagadásaként, amely 1867-et követően hivatalosan uralkodó tendenciává vált: „Én pedig még meg akartam kísértetni, hogy annak a

végül meghozza számára a legfelsőbb – Erzsébet általi – elismerést is:⁴⁰ „A másodikban pedig az a korona fényétől besugárzott ideál, a volt nápolyi királyné, a mi hódolattal környezett felséges nagyszonyunknak a nővére [pontosabban húga, Mária]. Ezt az elbeszélést a legmagasabb körökben is figyelemre méltatták.”⁴¹ Mikor aztán a regényem egészen megjelent (előbb a Hon és a Pester Lloyd közölte tárcánkint),⁴² abban a legnagyobb kitüntetésben részesültem, hogy felséges királynénk megrendelte, hogy ennek egy példányát személyesen adhassam át legáldottabb kezébe. A politikai anatómia le volt véve a fejemről. Megjelenése után egy hónapra e regényem második kiadást is ért.”⁴³ A fogadtatás teatralitása közismert,⁴⁴ az később az uralkodóné alakját övező udvari adomák egyik jelentős, sokat idézett mozzanatává vált; utóbb a kultikus interpretációkban is hangsúlyos helyet kapott állandó motívumként: „Fölöttébb kedves volt Jókaihoz [Erzsébet], fesztelenül beszélgetett vele, sőt a karjára adta újszülött gyermekét, Mária Valéria hercegnőt e szavakkal: - Önnek nem adhatok semmi emléket, de ami az én szívemnek a legnagyobb kincs, azt vegye

»múltakra vetett fátyol«-nak egy csücskjét fellebentsem: ami azt a bizonyos ínséges provizóriumot takarja. Ha én ennek a regénynek a megfelelő címét írom ki a kezdő lapjára, s mingyárt in mesidas res gázolok a történetekbe: ezt az én ellenlábasaim rögtön az index prohibitorum librorum-ba fogják lajstromozni, s az egész igazhívő közönség előtt exkommunikálva lesz a regényem. Ezért lett kigondolva az a két egzotikus novella a regény bevezetéséül.” Jókai Mór: *Utóhang a „Szerelem bolondjai” regényhez*. In: JMÖM KK 17. 447.) Erről bővebben: Cieger András: *Megbocsátás, elhallgatás, együttműködés. Az 1867-es rendszerváltás és a múlt öröksége*. In: Fricz Tamás – Láncki András (szerk.): *Identitásaink és (el)hallgatásaink a XXI. Század Intézet évkönyve*. Budapest, 2011. 27–42.

⁴⁰ Feltehetően utólag is reflektált ezzel az öt évtized vádakra – az évek múlásával aulikuságának egyre hangsúlyosabbá válásával, amely a trónörökösrel fenntartott kapcsolatának intenzitásából következően még nagyobb teret nyer –, mégsem tekinthető ez előzmény nélkül az udvarhoz való viszonyulása tekintetében. Lásd: Gángó: *Jókai Mór és Rudolf trónörökös barátsága*, 380–395. Másfelől Szajbély Mihály Jókai-biográfiájában arra is rámutatott, hogy e regénye esetében is a szeriális közlésmód jelentős mérvű koncepciómódosulást eredményezett, s az eredeti tervekkel ellentétben az utolsó, „bolond” ismertetésének terebélyessé válásával a korábbi szerkezeti elrendezés torzult, és a korábbi történetek mintegy keretként váltak. Szajbély: *Jókai Mór*, 203., 235–245.

⁴¹ MKÖM KK 19. 70. Ennek valós háttéréhez lásd *A Hon* tudósítását: *A Hon*. 6. évf. 1868. december 11. 285. sz. 1. – (Esti kiadás.); valamint ennek tartalmi átvételét: Corti: *Erzsébet*, 165–166. (Néhány téves információ közlésével.)

⁴² Lásd erről: Ujvári Hedvig: *Reklám, hír és szórakoztatás mentén. A Jókai-recepció a pesti német nyelvű sajtóban 1867 után*. In: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai. Tanulmányok*. Budapest, 2013. 65. (32. jegyzet)

⁴³ Jókai Mór: *Utóhang a „Szerelem bolondjai” regényhez*. In: JMÖM KK 17. 447–448. A sikerhez vélhetően valóban hozzájárulhatott egyfelől a regény egyik mellékszereplőjének (Mária exkirálynénak) hosszabb magyarországi tartózkodása, valamint Erzsébet elismerése is, noha a legfontosabb vonatkozás e tekintetben is a regény aktuális, még nagyon közeli múltszemlélete lehetett, a cselekmény érdekessége mellett. Ugyanakkor a későbbiekben érezhető az általa szerkesztett lapok esetében az a tendencia, hogy az ellenzékiből aulikussá válásával csökken Jókai népszerűsége bizonyos olvasói rétegekben. Szívós: *Budapesti mesék*, 228. A regény aktualitása következtében a Fővárosi Lapok is közölni kezdi folytatásokban – Erzsébet húgának magyarországi tartózkodása idején – a Máriára vonatkozó részeket, feltehetően „hírverés” célzattal: „Jókai regénye csak ez év végén fog önállóan megjelenni öt kötetben. Ez epizód, melyet belőle közlünk, önálló elbeszélés, s anyivel érdekesebb, mert a királynő, kiről benne szó van, jelenleg Budavár vendége.” *Aki egy királynéba szerelmes. (Epizód.) Jókai Mór új regényéből*. Fővárosi Lapok, 5. évf. 1868. április 11. 85. sz. 337. (Szerkesztői jegyzet). A napilapok egyes (aktuális) híreinek Jókai regényeiben való megjelenéséhez, illetve hatásához lásd: Szajbély: *Jókai Mór*, 17–18., 191–201.

⁴⁴ Elsősorban Mikszáth leírásából vált ismertté, amelyet a későbbi irodalom-, illetve kultusztörténeti munkák is átvésznek. MKÖM KK 19. 70.; vö. Kelemen: *Erzsébet királyné és az irodalom*, 20.

a karjaiba!”⁴⁵ E fogadás messzemenő következményekkel járt⁴⁶ – ami tévesen rögzült (több mozzanatában),⁴⁷ noha mintegy közismert tényként utaltak rá a szakirodalomban is, átvéve Mikszáth e vonatkozásban nem kellően megalapozott megállapítását⁴⁸ – Jókai Habsburg-dinasztia iránti érzelmeinek átalakulását illetően.⁴⁹ Feltehetően e korábban is számos apróbb gesztus formájában egyre hangsúlyosabban kifejezésre jutott folyamat⁵⁰ felgyorsulását eredményezhette az uralkodóné előtti újabb személyes megjelenés,⁵¹ s Erzsébet iránta megnyilvánuló figyelme döntő módon befolyásolhatta őt, nemcsak a hiúságá-

⁴⁵ Kelemen: *Erzsébet királyné és az irodalom*, 20.; vö.: *Jókai és Laborfalvi Róza. Hegedüs Sándor-né Jókay Jolán emlékiratai*, 210–211.

⁴⁶ A Jókaira tett (mély) benyomásról tanúskodnak unokahúga visszaemlékezései is: „Bátyám hetekig tudott ujjabb és ujjabb dolgokat elmesélni a királyné anyai szeretetéről és leereszkedő modoráról.” *Jókai és Laborfalvi Róza. Hegedüs Sándor-né Jókay Jolán emlékiratai*, 211.

⁴⁷ A Jókai nézeteiben s egyúttal *A Hon* profiljában is 1867 novemberében, illetve decemberében végbemenő, egyre hangsúlyosabban érzékelhető változásra – az uralkodó személyének megjelenítése tekintetében, mintegy a bekövetkezett rendszerváltás „látványos” megnyilvánulásaként – már Oltványi is felhívta a figyelmet. Lásd erről: Oltványi Ambrus: *A levelek jegyzetei*. In: *Jókai Mór levelezése (1860–1875)* S. a. r.: Oltványi Ambrus. (JMÖM KK) Budapest, 1975. 2. köt. 642–643. Ennek ellenére Jókai szilveszteri (évtörő) cikkében a kiegyezési rendszer – metsző hangvételű – kritikáját közölte. Kozári: *Tisza Kálmán*, 156–157.

⁴⁸ „Mint ahogyan a napfény kicsalja a földből a mélyen benne rejlő csírákat, ez a leereszkedő kegyesség úgy húzott ki Jókaiából egy új gyengeséget: a hiperlojalitást. Ebből a betegségből nem is fog többé kigyógyulni.” MKÖM KK 19. 70. Vö.: Gángó: *Jókai Mór és Rudolf trónörökös barátsága*, 380.

⁴⁹ Noha korábbi nyilatkozatai Erzsébet vonatkozásában jóval előbbi időpontot feltételez, utalásaiból valószínűsíthető, hogy a magyar (nemzetibb érzelmű) társadalom többségéhez hasonlóan rá is Erzsébet azon gesztusa lehetett leginkább meggyőző erejű, hogy Mária Valéria születését megelőzően, illetve követően – mintegy privátabb jellegű – hosszabb magyarországi tartózkodásra vállalkozott, ami személyének megítélésében döntő fordulatot eredményezett az ellenzék köreiben is. Vö.: Jókai Mór: *A magyar királyné Budán*. (Pest, február 10.) *A Hon*, 6. évf. 1868. február 11. 34. sz. 1.

⁵⁰ Mindez a Csernátany Lajossal való konfliktus elmélyüléséhez is vezetett, reflektálva Jókai e változást demonstráló novemberi (politikai tárgyú) cikkeire: „...a magad pártjával ellentétessnek állítod fel az által, hogy a dynastiávali incompatibilitás tanát vezéreszméje lapelve, pártgondolatja gyanánt hirdeted. Megbocsáss, édes Mórom, de ezt tenned nem lett volna szabad, a mint erről elmondtam indokaimat neked élő szóval is. De te nem csak hogy ezt tetted, de egyszersmind, én ugyanazon egy időben, egy oly nyilatkozatot is tettél, a melyet én feleslegesnek tartok részünkről minden időben – értem azon nagy bizalmat Ferencz Josef Ő felsége iránt – mert az utódaival magam sem gondolok. Mire való az e féle luxus? Tudom, hogy te az e félét ravaszsgából akarod tenni; a németet gondold megcsalni; de meghidd, hogy csak pártodat, lapodat, barátodat s tenmagadat szeded rá, mert a fogás által nem nyersz semmit a némettől, hanem vesztesz igen is a tekintélyedből. Megvallom, nem értem miért nem hagyhatád a császárt úgy ahogy eddig volt a Honban – bók nélkül, száraz ujság gyanánt. Én sem bántom ő felségét, mert 1.º nem akarom magam elzártni s mert. 2.º nincs szükség bántalmaztatására; de a közt hogy ne bántsuk és dicsérjük azt ki 1849 october 6-án és a következő átkok esztendein át uralkodott, nagy a különbség. Ezt teheti a majoritás udvaronc részé – s ennek éppen kutya kötelessége is – de miért tenné a baloldal fő közlőnye? Azért e hogy kevésbé becsültessék? Ezt a célt nem lehet rola feltenni, pedig egyebet ugyan nem ér el vele.” Csernátany Lajos levele Jókai Mórnak (Pest, 1867. december 4.) In: *Jókai Mór levelezése (1860–1875)*, 2. köt. 354. sz. 148–149.

⁵¹ Az 1868. december 10-ei udvari estélyen tartott *cercle* során lezajlott bemutatását követően 1869. árpilis 10-én került sor Jókai első királynéi magánkihallgatására. *Ujdonságok* (Pest, ápril 9.). *A Hon*, 7. évf. 1869. április 10. 81. sz. 2. – (Reggeli kiadás.); uo. 1869. április 13. 83. sz. 1. – (Reggeli kiadás.)

ra, hanem a szépérzékére is hatást gyakorolva,⁵² ahogyan arra többen is rámutattak elemezve a jelenetet.⁵³ Noha már 1868 első felében érzékelhetők e téren a változás korai jelei, ekkor még a párton belüli szakadás és a Tisza Kálmánnal való fokozódó ellentétek határozzák meg Jókai politikai nézeteit.⁵⁴ A legtöbb interpretációban Erzsébet szerepét mind osztrák, mind magyar oldalról abban látják, hogy ismételten sikerült egy ellenzéki politikust „bűvkörébe” vonnia.⁵⁵

Jókai egy 1868 februárjában megjelent tárcájában⁵⁶ már előrevetül későbbi kultuszépítő tevékenysége, mivel több utóbb additív alapelemként számon tartott vonást „fedezett fel” az uralkodó feleségében,⁵⁷ melyeket az épülő kultuszban majd számosan átvesznek, megteremtve ezáltal az udvari körökkel szembenálló királyné mítoszát, a politikai kérdésekben továbbra is magyarul gondolkodó uralkodóné képét, aki átértzi a nemzeti törekvéseket, s jelenlétével hozzájárul a főváros uralkodói székhelyé válásához,⁵⁸ mintegy női mivel-

⁵² E tényt a visszaemlékezések is megerősítik: *Jókai és Laborfalvi Róza. Hegedűs Sándorné Jókai Jolán emlékiratai*, 210.; vö.: Fábri Anna: *Jókai-Magyarország. A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben*. Budapest, 1991.

⁵³ Szívós: *Budapesti mesék*, 228–229.; MKÖM KK 19. 70.

⁵⁴ A balközép párt balszárnya – Jókai vezetésével – egyre inkább elhatárolódott Tisza Kálmán (politikai) nézeteitől, melyeket döntő módon befolyásoltak a későbbi esetleges kormányra kerülést szolgáló irányelvek elfogadtatási kísérletei. E tekintetben az első jelentős törést a delegáció kérdésének megvitatása jelentette, s míg a párt egyes (Tisza körül csoportosuló) hívei a Júniusi Programot követően elfogadhatónak vélték a részvételt a delegációk munkájában, a balszárnya továbbra is a közös ügyek fennálló rendszerének elfogadhatatlanságát vallotta. Harsányi Zoltán: *Keletkezése, forrásai*. In: JMÖM KK 17. 463–464.; Kozári: *Tisza Kálmán*, 128–140., 152–178.; Pölöskei Ferenc: *A Szabadelvű Párt fényei és árnyai, 1875–1906*. Budapest, 2010. 128–150.

⁵⁵ Szívós: *Budapesti mesék*, 228.; Szabó: *Jókai élete és művei*, 175–176.

⁵⁶ Jókai Mór: *A magyar királyné Budán*, 1. Feltehetően évek óta foglalkoztatta a nemzeti király eszméje, amit az ekkor is párhuzamosan folyó – korábban megkezdett – anyaggyűjtése is mutat, *A jövő század regényéhez*. Jókai Mór notesz bejegyzése. OSzK Kt. Oct. Hung. 699/14. ff. 43–44.; Jókai Mór: *Följegyzések*, 1. köt. S. a r.: Péter Zoltán – Péterffy László. (JMÖM KK) Budapest, 1967. 1. köt. 444–445. Véltetően ezzel kapcsolódik össze, mintegy az uralkodó „kiváltására” Erzsébet iránt megnyilvánuló későbbi hódolata, akit az uralkodó családon belül – Rudolf és József (Károly) főherceg mellett – (magyar) nemzeti érzelműnek vél.

⁵⁷ Ahogyan ezt megelőzően Ferenc József esetében is, melyre Oltványi is utalást tesz: „Dec. 1-i vezércikkében Jókai azt a meggyőződését fejezte ki, hogy »Magyarország állami önállósága, minden tekintetben, a 48-iki alapokon, helyre fog állítani, és megtartani, Ferenc József király és utódai által«. A nemzet és az uralkodóház között 1848/49-ben kiobbant konfliktust csak »a reactio armánya» idézte elő. »Ugyanezen reactio a dynastia fejét jelenleg nem áldozatai, de ellenfelei között találja; egy király, ki a korszellem, a polgárosodás s az érett Európának lelkülete nevében vet kestyűt a sötétség hagyományainak, ki lábát a népjog alapjára helyezi, ugyanazon magyar nemzetet soha nem fogja találni magával szemközt.« Már előzőleg, Türr altábornagy levelére című cikkében arról írt, hogy a király valójában nem ellenzi az önálló magyar honvédség felállítását (H[on] 1867. nov. 19.). Ennek zászlaire Jókai szerint »A király és a haza oltalmára!« szavak lesznek majd felírva (uo. nov. 21.) Oltványi Ambrus: *A levelek jegyzetei*. In: Jókai Mór levelezése (1860–1875). 2. köt. 642–643.

⁵⁸ Jókai politikai nézeteiben, akárcsak az ország politikáló közvéleménye körének jelentős hányadában, annak igénye jelent meg (az 1860-as évek közepétől), hogy a Monarchia súlypontja Magyarországra helyeződjön. Sőtér: *Jókai útja*, 437. Véltetően ez összefüggésbe hozható esetében is a Rudolfal szemben megfogalmazott elvárásaival, akiben sokak ennek letéteményesét látták, s abban reménykedtek, nagykorúságát követően Pest-Budára fogja székhelyét áttenni. Lásd erről: VÉR Eszter Virág: *«Rezső királyfink» Fejezetek Rudolf trónörökös politikai nézeteinek magyar vonatkozásairól*. In: Rudolf – a reményvesztett imádó. (Időszaki kiállítás a Gödöllői Királyi Kastély Múzeumban, 2008. június 5. – szeptember 28.). Szerk.: F. Dózsa Katalin – Faludi Ildikó. Gödöllő,

tával hódolatra készítetve: „Miniszterek, országnagyok, diplomaták és hadvezérek mind abban a hitben élnek, hogy Magyarországot örökösen őrizni kell, tetterejét korlátozni, kifejlődését nem segíteni; lelkesedését gyanuval kísérni; – a királyné az ellenkezőjét hiszi annak; ő megnyugvást jó keresni Magyarországra, s Magyarország szívében hajtja le fejét. Láttuk mi Magyarország királynéját fényesebb napokon is, olvastuk szavait s elhittük azoknak, kik e szavakat közelről hallották, hogy azok mély érzéssel voltak mondva.⁵⁹ Ámde azok szertartásos napok voltak, megjelenés, beszéd, ünnepélyhez alkalmazott, formászerű tény volt. Most nő, az anya jön Budára; nem híva, nem küldve,⁶⁰ hanem egy benső sugallattól vezetve, hogy itt várja be azon napot, mely megszentelt napja egy nő életének. E napnak titka mindég Isten kezében van, s e napon ohajt minden nő legközelebb lenni Istenéhez. – A magyar királynő Budára jött e napot bevárni. A hol egy királyi anya fekhelyének legbiztosabb alapja van; bizonyára a trónnak is ott van a legszilárdabb fundamentuma. Egy suttogásunk se nyugtalanítsa az elsőnek ünnepélyes csendjét, mely az utóbbi netán fenyegető viharokról beszélne. Mondjuk, hogy mi békés esztendőt várunk, remélünk, azon munkálkodunk, s beszéljünk csupán arról, mi lehetne ezen nyugalom idején, ha a kormányférfiak, állambölcsek és hadvezérek *olyan helyesen látó politikusok volnának mint a királyné?* [kiemelés tőlem – V. E. V.] Ha Magyarország érdekeit az állambölcsek is így összeforrvá látnák a trón érdekeivel, – ha a királyi pár legbölcsebb belátása után elfoglalná Magyarország és annak fővárosa azt a helyet az államok és fővárosok között, mely őket megilleti? Egy királyi Magyarország egy királyi fővárossal!”⁶¹ Erzsébet e hosszúra nyúló pest-budai tartózkodását követően, valamelyest felépülve a gyermekágyból, Ischlbe utazik, majd a családját keresi fel Possenhofenben,⁶² ahonnan Bécs érintésével visszatér Gödöllőre,⁶³ s az őszi, illet-

2008. 28., 30. Ezt a törekvést „láthatták meg”, illetve vetíthették ki – közöttük Jókai is – Erzsébet magyarországi tartózkodásaiban is, mivel hosszabb magyarországi jelenléte paritáshoz közeli állapotot eredményezett, Ferenc József intenzívebb ittléteit is magával hozva.

⁵⁹ Tárcajának e személyesebb jellegű utalása is arra enged következtetni, hogy ebben a periódusban (még) nem vett részt az udvar által rendezett fogadásokon. A fordulatot vélhetően e tekintetben is az 1868. téli – az országgyűlés berekesztését megelőző udvari rendezvényen való – megjelenése eredményezhette. Ezt valószínűsítheti, hogy az év eleji magyarországi tartózkodása során Erzsébet előrehaladott várandóssága következtében reprezentációs alkalmai, illetve kötelezettségei a korábbiaknál jóval szűkebb körre korlátozódtak, ahogyan (magától értetődően) a szülését követő gyermekágyi, valamint a későbbi „lábadozási” időszakban is. Esetleg felvetődhet annak lehetősége, hogy Jókai az őszi szezonban, az udvar magyarországi jelenléte idején, az uralkodónéi audienciát megelőzően is részt ve(hete)tt valamely udvari rendezvényen.

⁶⁰ Feltehetően (alig két évvel az eseményeket követően) még közismert lehetett az a korabeli olvasóközönség – valamelyest politikai érdeklődésű – körében is, hogy Erzsébet 1866-os nyári pest-budai tartózkodására nem személyes döntése nyomán került sor, hanem az udvar politikájának leteleményeseként, mintegy reprezentatív követeként – a minisztertanács „rendelkezése” nyomán – küldték Magyarországra, személyes jelenlétével próbálva előkészíteni az udvar esetleges menekülését, valamint igyekeztek elkerülni a még több frontos háború eshetőségét, Magyarország hadszíntérré válását. Ez azután az egyre hangsúlyosabban érvényre jutó kultikus interpretációk révén elhomályosult az évek során, s Erzsébet egyéni elhatározásaként került megjelenítésre az út, mint egy a nemzet iránti vonzalmának (látványos) megnyilvánulásaként.

⁶¹ Jókai: *A magyar királyné Budán*, 1.

⁶² Corti: *Erzsébet*, 161–164. E döntéseinek hátterében feltételezhetően azon személyes félelme állhatott a gyógyulási szándék mellett, hogy ezúttal valóban elkerülhesse anyósa beavatkozását gyermeke nevelésébe. E személyes megnyilvánulásai a birodalom nyugati felében rendkívül rossz fogadtatásra leltek, s egyre élesebb bírálatok fogalmazódtak meg elhúzódozó távollétei nyomán. Erről bővebben: Hamann, Brigitte: *Erzsébet királyné*. (Ford.: Kajtár Mária.) Budapest, 1988.

ve téli szezonban ismét hosszabb időt tölt – Ferenc Józseffel együtt – Magyarországon.⁶⁴ Ekkor kerül sor Budán – az udvari előírásoknak megfelelően, uralkodónéi *cercle* keretein belül – a kultusz textusának meghatározó részét képező, utóbb (kiragadott részleteiben) sokat idézett eseményre⁶⁵ – az első személyes (december 10-ei) találkozásra.⁶⁶ „Ez érdekes beszélgetésből közel állók elmondása után a következő részleteket közölhetjük. A királynő e szavakkal szólítja meg Jókait: »Régen óhajtottam önt személyesen megismerni. Műveit már rég ismerem, azok között legszebbnek tartom 'Kárpáthy Zoltánt.'« Jókai e kegyes megszólításra következőleg válaszolt: »Nagy kitüntetésnek veszem Felsőged e magas nyilatkozatát, ki különben eddig is háromszoros tisztelője voltam: mint királynőnek, mint nőnek és mint irodalmunk pártolójának.« Ő felsége ezután kérdé: »Megjelent-e önnek legutóbbi munkája, melyet a Honba irt? Töredékesen nem szeretem olvasni, szívesebben olvasom, ha az egész megjelenik.« Jókai azt felelvén, hogy e műve nem sokára megjelenik, kérte magának azon kegyet, hogy abból egy példányt ő felségének küldhessen,⁶⁷ mit ő felsége kegyesen ígért elfogadni. Azt is kérdé, hogy fog e nemsokára új művet írni? mire Jókai igenlőleg válaszolván, ő felsége ekkép nyilatkozott: »most már azt hiszem, több ideje lesz önnek a költészettel foglalkozni, miután a politikai kérdések szünetelnek.« Jókai erre körülbelül következőleg válaszolt: »Háládatosnak is tartozni lenni a költészet iránt, miután annak köszönhetem ezt a magas kegyet, melyben most részesülök s melyben politikai működésemet ez idő szerint talán nem részesültem volna.« »Én a politikához nem értek« felelt a királynő mosolyogva, mire Jókai a következő megjetgyzést tevén: »*Legmagasabb politika egy ország szívét megnyerni, s ahhoz Főlséged bizony ért.*« [kiemelés tőlem – V. E. V.]»⁶⁸ A másnapi, az országgyűlés ünnepélyes bezárását ismertető tárcájában is a teljes elragadtatás hatja át Jókai narratíváját, ami ezúttal az esemény ünnepélyessége, illetve egyéb körülményei révén a család többi tagjára is kivetül: „...A lelkesedés, melyet a trónbeszéd befejezése előidézett, nem tudott csillapulni és a Király s utána a Királyné és József főherczeg zajos, szünni nem akaró éljenzés közt hagyták el a termet. A királyné, a ki diszes magyar öltönyben, uszályos fehér ruhában, fekete bársony derékkal volt, kiváló nyájassággal viszonozta jelenlévők lelkes üdvözléteit. – Az örömszaj a királyi pár távozásával ugyan lecsillapult, de a lelkesedés, melyet a Király szavai keltettek, megmaradt a szívekben és viszhangot fog kelteni az országban mindenütt. Hova a szavak elhatnak. Az ünnepély

⁶³ *Kedves Idám! Erzsébet királyné, Ferenc József, Andrássy Gyula és Schratt Katalin levelei Ferenczy Idához.* S. a. r. Tolnayné Kiss Mária. Budapest, 1992.; Schad, Martha: *Mária Valéria osztrák főhercegnő.* In: uő: *Erzsébet királyné és leányai.* (Ford.: Sütő Gyöngyi.) Budapest, [2005.] 68–69.

⁶⁴ E döntésük háttérében részben politikai okok álltak: az országgyűlési képviselők mandátumának lejártá közeledett, s a rendszer konszolidációja tekintetében nagy jelentőséggel bíró választások kezdődtek.

⁶⁵ Márki: *Erzsébet királyné*, 65.; Corti: *Erzsébet*, 166. (Corti tévesen delegációk számára rendezett bécsi udvari fogadást említ. Lásd: Corti, Egon Caesar: *Elisabeth. Die Seltsame Frau.* Gratz–Wien–Köln, [1950]. 198.)

⁶⁶ Erzsébet értesülve korábbi magyar kezelőorvosa, Balassa János váratlan elhunytáról, az aznapi udvari ebéden való részvételét lemondta, s csak az esti fogadáson jelent meg. A Hon, 6. évf. 1868. december 10. 284. sz. 3. – (Esti kiadás.)

⁶⁷ Ezen elem a későbbiekben tévesen felkérésre „transzformálódott”: „Híre és neve már eljut az udvarig is. A királyné nemcsak a regényeit, de a lapjait is olvassa. Egy udvari estélyen kívánja is, hogy mutassák be neki Jókait. Jókainak meg kell ígérni, hogy legközelebbi regényét személyesen fogja elvinni a királynénak.” Seress: *Jókai a politikában*, 90.; vő.: Szívós: *Budapesti mesék*, 228.; Lengyel Dénes: *Jókai Mór.* Budapest, 1968. 98.

⁶⁸ A Hon, 6. évf. 1868. december 11. 285. sz. 1. – (Esti kiadás.)

befejeztül a várkapornában isteni szolgálat tartatott, a melyet az ország primása végezett a királyi pár és udvar jelenlétében.⁶⁹ Az udvar a magyarországi országglást „megszakítva” az ünnepekre visszatért Bécsbe, Erzsébet – Ferenc József távozását követően⁷⁰ – közvetlenül karácsony előtt utazott el Pest-Budáról.⁷¹

A Jókai-regény kötetének átadására az udvar következő évi – báli szezon végén megkezdett⁷² – magyarországi tartózkodása során került sor, a horvát–magyar kiegyezést követő horvátországi hivatalos látogatás után.⁷³ Jókai a miniszterelnökség (hivatalos) értesítése útján kapott tájékoztatást⁷⁴ – ahogyan arról a sajtóban is beszámoltak – a (várt) fogadtatásról,⁷⁵ amire a kötet megjelenését követően⁷⁶ – rendkívüli gondossággal, részletekbe menően – készült.⁷⁷ A tájékoztatás során követett hivatali út szokottól való valamelyest eltéré-

⁶⁹ Jókai Mór: *Pest, december 11. (Az országgyűlés befejezése.)* A Hon, 6. évf. 1868. december 12. 286. sz. 1.] – (Reggeli kiadás.)

⁷⁰ Ennek háttérben feltehetően személyes döntését kell feltételeznünk, amely vélhetően ezúttal is arra irányult, hogy minél kevesebb időt kelljen férje szűkebb családjá, illetve az udvari társadalom körében töltenie. Magyarországon e gesztusát egyre inkább az ország irányában megnyilvánuló legfelsőbb (kitüntetett) figyelemnek vélték s interpretálták; ami személye irányában – a korábbiakhoz mérten is – lényegesen kedvezőbb megítélést eredményezett. (Elutazása előtt személyesen is részvétét nyilváníttotta kezelőorvosa özvegyének és öt felkereső gyermekeinek. Lásd erről: A Hon, 6. évf. 1868. december 23. 295. sz. 3. – [Esti kiadás.]

⁷¹ *Ujdonságok* (Pest, dec. 23.). A Hon, 6. évf. 1868. december 24. 296. sz. 2. – (Reggeli kiadás.)

⁷² Noha ebben a periódusban még igyekeznek a paritást e téren is érvényre juttatni, hangsúlyozva a valamelyest egyenlő jogokat. Vér: *Udvari reprezentáció a Budai Királyi Palotában*, id. mű. Az uralkodópár ezúttal egy napon – ám külön időpontban –, március 3-án érkezik Pest-Budára. Lásd erről: *Ujdonságok* (Pest, mart. 3.). A Hon, 7. évf. 1869. március 4. 51. sz. 3. – (Reggeli kiadás.)

⁷³ Azon Erzsébet is részt vett, noha Ferenc József jelenlétéhez mérten jelentősen redukált formában, feltehetően annak következtében, hogy Mária Valériát az előzetes tervekkel ellentétben kénytelen volt Budán hagyni. *Ő felségük utazásának hivatalos programja*. A Hon, 7. évf. 1869. március 4. 51. sz. 1. – (Esti kiadás.); *Ujdonságok* (Pest, mart. 8.). Uo. 1869. március 9. 55. sz. 2. – (Reggeli kiadás.)

⁷⁴ „Grof Andrásh Gyula miniszterelnök ur meghagyása folytán van szerencsém Tiszt. Uraságotat értesíteni, hogy Királynő ő Felsége f. hó 11-én azaz a legközelebbi Vasárnap déli 12. órakor lesz kegyes őnt fogadni. E végből sziveskedjék 1/2 12. óra táján báró Nopcsa főudvarmester úr lakásán – a kir. várakban – megjelenni.” Vértess Sándor (miniszterelnökségi osztálytanácsos és miniszterelnöki titkár) levele Jókai Mórnak (Buda, 1869. április 9.). In: *Jókai Mór levelezése (1860–1875)*. 2. köt. 457. sz. 245. [OSzK Kt. Fond V/642.]

⁷⁵ *Ujdonságok* (Pest, ápril 9.). A Hon, 7. évf. 1869. április 10. 81. sz. 2. – (Reggeli kiadás.)

⁷⁶ A *szerelem boldondjai* magyar nyelvű (első) kötetes Atheneum-féle kiadása 1869 februárjában került forgalomba, noha a regény (ezt megelőzően) már 1868-ban megjelent a *Pester Lloyd* gondozásában német nyelven. Harsányi Zoltán: *Kiadások, fordítások*. In: JMÖM KK, 17. 457–458.; *Ujdonságok* (Pest, febr. 17.). A Hon, 7. évf. 1869. február 18. 39. sz. 2. – (Reggeli kiadás.) – Folytatásokban ekkor *A köszívű ember fia* című regénye jelenik meg *A Hon* hasábjain.

⁷⁷ Erre a sajtóban is utalást tesznek, részletes beszámolót közölve: „Mult év végén mint tudva van, – királyné ő felsége hosszabb társalgás kegyében részesíté Jókai Mórt, s ez alkalommal ennek irodalmi működése szóba jöven, ő felsége kérdezte, hogy megjelent-e már Jókai legújabb regénye? – Nem, – válaszolt Jókai, s azon kegyet kérte magának, hogy annak idejében maga küldhessen egy példányt ő felségének, mit a királyné kegyesen megengedett. – »A szerelem boldondjai« megjelent, s belőle egy példány gyönyörű kiállításban a legmagasb asszony számára már készen van, a négy kötet két darab könyvben, kék selyemben, gazdag arany metszettel, kívül e felirat: »Erzsébet királynénak.« – Szerző e művet személyesen fogja legközelebb a királynénak átadni.” *Ujdonságok* (Pest, febr. 26.). A Hon, 7. évf. 1869. február 27. 47. sz. 2. – (Reggeli kiadás.)

se felvetheti Andrássy Gyula gróf közreműködésének eshetőségét.⁷⁸ Miniszterelnökségének kezdeti periódusában ugyanis hangsúlyosan megnyilvánul,⁷⁹ mintegy a kormányprogram részeként,⁸⁰ törekvése Erzsébet – illetve József (Károly) főherceg – személyén keresztül a dinasztia elfogadhatóvá tételére pozitív kép közvetítésével, személyes jelenlétük által is megerősítve – s e látványos s egyben népszerűsítő gesztusok támogatták a „bizonytalan” identitás megszilárdítását.⁸¹

A felajánlás elfogadásának – szigorúan vett – szabályozottságára⁸² utal Ferenczy Ida Jókai egyik pályatársához intézett márciusi levele, melyben elutasította műve átadására irányuló kérését: „Ő Felsége a királyné számára küldött »Magyarhon fénykora« című történeti regényét becses sorai kíséretében vettem, mint azonban már a bálon is megjegyzém én semmi félet Ő Felségének átadni nem szoktam, – csempészni pedig mégkevésbé! – Tehát becses művét kénytelen vagyok vissza küldeni azon figyelmeztetéssel, hogy azt a főudvarmester úr ő méltósága által /: mint egyedüli után /: tessék ő Felségéhez juttatni. – A most sajtó alatt lévő művét szívesen várom, mint előfizető, mint a mellékelt vevényből látni fogja. Igen sajnálom, hogy kérésének eleget nem tehetek de itt a megállapított rendhez mindenkinek kell alkalmazkodni.”⁸³

⁷⁸ A szabályos ügymenet szerint a Királyné Főudvarmesteri Hivatala (hivatalos) udvari értesítést küldött volna a király személye körüli miniszternek, aki ezt követően a legfelsőbb szándékokat – átiratban – közvetítette volna az ügyben illetékesnek vélt miniszterhez, e tekintetben a kultuszminiszterhez vagy a belügyminiszterhez. Noha kettejük kapcsolata vélhetően Jókai felesége gyermekén esett szégyen következtében ebben a periódusban még egyáltalán nem lehetett „felhőtlen”. Szajbély: *Jókai Mór*, 370.; *Feszty Árpádné Jókai Róza visszaemlékezései*. In: „...örültek házába akartok záratni” Jókai Mór kiadatlan levelei és Feszty Árpádné Jókai Róza visszaemlékezései. S. a. r.: F. Almási Éva. Budapest, 2001. 210., 260. (144. jegyzet) Jókai végül csak nevelt lánya halálát követően „enyhül” meg, s fogadja házába, majd 1886-ban adoptálja Andrássy 1859 februárjában – Jókai nevelt lányától – házasságon kívül született gyermekét, Rózát.

⁷⁹ E téren is kijelölve a későbbi érintkezés kereteit, illetve formáit.

⁸⁰ Feltehetően összefüggésben állhatott ez a megelőző horvátországi hivatalos látogatással, melyen miniszterelnöki minőségében Andrássy is részt vett felesége kíséretében, aki ekkor ideiglenes jelleggel helyettes főudvarmesternői teendőket látott el Erzsébet mellett. *Ujdonságok* (Pest, mart. 4.). A Hon, 7. évf. 1869. március 5. 52. sz. 2. – (Reggeli kiadás.) E periódusban több ízben is sor került erre, így az országgyűlés ünnepélyes berekesztésekor is. Lásd erről Jókai beszámolóját: Jókai Mór: *Pest, december 11. (Az országgyűlés befejezése.)* 1.

⁸¹ Jókai Ludvig Jánosnak írt egyik levele említi a nemcsak az udvari, hanem a magyar politika elit körében is megmutatkozó ellenszenvet, illetve fenntartásokat a tervezett uralkodónéi audienciával szemben, ami számos tekintetben (feltehetően már korábban is) megnyilvánult: „Holnapután konferenciánk lesz Ghyczyvel Tiszával Nyáryval, holnapután fogad el a Királyné, hogy regényemet átadhassam, daczára a ránk mázolt sok befeketésnek.” Jókai Mór levele Ludvig Jánosnak (Pest, 1869. április 9.). In: *Jókai Mór levelezése (1860–1875.)* 2. köt. 456. sz. 245. [OSzK Kt. Levelestár]

⁸² Az uralkodónak felterjesztett felajánlásokra (kötetek, emléktárgyak stb.) és esetleges kérvényezésekre vonatkozóan még mindig az 1838. december 10-én kiadott legfelsőbb határozat volt érvényben. Lásd erről: Hivatalos rész. *Sürgöny*, 4. évf. 1863. január 6. 4. sz.; Forgách Antal magyar kir. udv. kancellár 20 001. sz. átirata (Őfelségének küldendő nyomtatványok iránti szabályrendeletek újabb közzététele tárgyában) Pálffy Mór magyar királyi helytartóhoz (Bécs, 1862. [dec.] 21.) Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL); M. kir. helytartótanács, elnöki iratok (D 191.), 1862-I-23 218. f. 362.

⁸³ Ferenczy Ida levele P. Szatmáry Károlyhoz (Gödöllő, [1]869. [március] 16.) OSzK Kt. Levelestár Nr. 1. f. 1.

Jókai Erzsébet általi – 1869. április 11-ei – fogadtatásáról *A Hon* is hosszabb tárcát közölt,⁸⁴ részletesen beszámolva az audiencia (teljes) menetéről: „Ő felsége belső termeiben fogadta el Jókai Mórt, ki »Szerellem bolondjai« című regényét e szavakkal nyújtotta át a királynénak: »Felséges királyné asszonyom. Azon legmagasabb érdekeltség, melylyel Felséged utóbbi regényem iránt hozzám kérdést intézni kegyeskedett, buzdított azon legmagasabb kegy kikérésére, miszerint művemet, megjelenése után Fölségednek hódolatteljesen átnyujthassam. Fogadja felséged e könyvet, mint hálám emlékét, hazánkra, nemzetünkre és irodalmunkra árasztott királyi jóvoltáért; mint tanújelét azon boldogabb korszak közérzetének, melyben 'Patrona Hungariae' nem csak hazánk zászlóiról tekint le némán felénk, de közöttünk jár, velünk érez, a sziveinkhez beszél.⁸⁵ Az ég tartsa meg Felségedet és királyi családját nekünk, a mint ezért minden hü alattvalója bizony imádkozik.« - Mire ő Felsége válaszolni kegyeskedett: »*Igen köszönöm a szép regényt; egy példányt a német fordításból már elküldtem belőle a nővéremnek: úgy hiszem jól van fordítva.*« [Kiemelés az eredetiben – V. E. V.] Azután kibontotta a regényt tokjából, kedves meglepetését nyilvánította a fölött, hogy a bekötés egészen hasonlít ő felsége könyvtárának többi kötéseéhez⁸⁶ s ígérte, hogy azonnal hozzá fog az elolvasásához. Ő felsége fejedelmi jó szívét jellemzi azon kérdés melyet azután a magyar íróhoz intézett: »*látta ön már kis leányomat?*« A dajka és felügyelőnők épen akkor vitték keresztül a királyné szobáin Mária Valéria hercegnőt; s midőn a regényíró e kérdésre azt nyilvánítá, hogy a kis hercegnő valóban viruló egészségnek örvend, a királyné az anyai boldogság mosolyával mondá, hogy »*a budai lég nagyon jót tesz gyermekeimnek.*« Még azután ő felsége több kérdést kegyeskedett intézni az íróhoz jelenlegi irodalmi munkássága felől s azután kegyteljesen bocsátá őt el.”⁸⁷

Feltehetően a személyes fogadtatás hatására Jókai ekkoriban írt regényében is megjelenik egy Erzsébet alakjára való „rejtett” utalás, mely majd Erzsébet kultuszában is hangsúlyozott elemmé válik: közvetítő szerepköre az uralkodó mellett, a feleség, akinek hatása pozitív irányban befolyásolta Ferenc József döntéseit, kieszközölve a kegyelmezési hullámot:⁸⁸ „És akkor nem volt a magasban egyetlen bűbájos női szem, melynek egy elhullatott kegyelemkönnyre elnyomta volna a vér tengerét.”⁸⁹

⁸⁴ A lapban ekkor még tart *A kőszívű ember fiai* című munkájának (folytatásokban közölt) megjelenése.

⁸⁵ A Mária-aspektusok kultuszban való megjelenési formáihoz lásd: Boróczy Dániel: *Habsburg reprezentáció Magyarországon a XIX. század második felében. Ferenc József és Erzsébet magyarországi portréi*. Szakdolgozat, ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, 2006. 75., 78.; Boróczy Dániel: *Zala György bécsi Erzsébet királyné-síremléke és az Erzsébet-kultusz szakralizáló emlékei az 1900 körüli magyar szobrászatban*. Műemlékvédelem, 55. évf. (2011) 5. sz. 291–293.

⁸⁶ Jókai bibliofil-alkatként ügyelt könyvtára példányainak külső esztétikai megjelenésére is, s vélhetően Erzsébet vonatkozásában e téren (is) megnyilvánuló figyelme/gesztusa is erre a belső igényre vezethető vissza, ami a korszakban számos könyvgyűjtő közös jellemzője/elvárása volt. Jókai feltehetően előzetesen „tájékozódott” Erzsébet könyvtárának kötésmódjáról. Jókai gyűjtési szokásaihoz lásd: Kómár Éva: „*Mik a csillagos ég minden csodái egy könyvtárhoz képest?*” In: „Egy ember, akit eddig még nem ismertünk”. A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa. I. Könyvtára. Szerk.: E. Csorba Csilla. Budapest, 2006. 23.

⁸⁷ *A Hon*, 7. évf. 1869. április 13. 83. sz. 1. – (Reggeli kiadás.); ugyanabban a szövegváltozatban szintén az uralkodóné audienciáról lásd: *Jókai Mór a királynénál*. Igazmondó, 2. évf. 1869. április 18. 16. sz. 123–124.

⁸⁸ A kegyelmezés valójában a hagyományokra épülő tudatos udvari politika eszköztárához tartozott, a kezdetektől igyekezve a családi ünnepeket birodalom szerte örömmünneppé tenni. A kegyelmezést azonban később a „közvélekedésben” az uralkodó felesége személyes közbenjárásának vélik, utólag remítizálva az eseményeket, tévesen személyéhez kapcsolva a kegyelmezési hullámot. Lásd

A gyermekét magához ölelő Erzsébet alakja Jókai későbbi írásainak is visszatérő eleme lesz, meghatározó személyes élményként, amelyre nemcsak a visszaemlékezők,⁹⁰ hanem a szerző is utalást tesz: „Visszaemlékezem róla arra a szivemből kitörölhetetlen képre, a midőn Felséges Asszonyunk kegyesen fogadott a budai várban, hogy akkor legújabb regényemet, a »Szerelem bolondjait« melyet Neki ajánlottam, személyesen átadhassam. Az elfogadás végén így szólt hozzám a Királyné: »Várjon ön, megmutatom önnek a kis leányomat.« S azzal kinyitva a mellékajtot, beszólítja a magyar dajkát, ki csipkés pól[y]ában ringatta a kis királylányt. – Erzsébet királyné a dajka kezéből karjaira vette a mosolygó kis gyermeket s arcához emelte. Oh mily isteni szép volt ebben a pillanatban! Ez a pillanat volt életemnek legszebb jutalma.”⁹¹

Jókaira a későbbiekben is rendkívüli hatást gyakorolt a dinasztia prominens tagjainak iránta megnyilvánuló figyelme.⁹² Egyes visszaemlékezések szerint ezt követően rendszeresen maga adta át Erzsébetnek újonnan megjelent munkáit⁹³ – melyek közül még egy jól

erről: Hermann Róbert: *A bosszúhadjárat vége és az amnesztia*. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Budapest, 2007. 344–346.; Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya*. Budapest, 1999. 97–99.

⁹⁰ Jókai Mór: *A köszívű ember fiai*. S. a. r.: Szekeres László. (JMÖM KK, 28) Budapest, 1964. 2. köt. 241.; valamint a regény történelemszemléletéhez lásd: Nyilasy Balázs: *Történetírás és művészi látomás*. In: uő: *A 19. századi modern magyar románc*. Budapest, 2011. 173–174.

⁹¹ *Jókai és Laborfalvi Róza. Hegedüs Sándorné Jókay Jolán emlékiratai*, 210.

⁹² Jókai Mór: A királyné mint anya. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár (a továbbiakban: PIM Kt.), V. 2831. ff. 1, 4.

⁹³ Szívós: *Budapesti mesék*, 229.; Szabó: *Jókai élete és művei*, 176. Igaz ez a későbbi (Erzsébettel való) személyes találkozás során feleségére is, akinek 1875-ben Karácsonyi Guidó estélyén alkalma nyílt szavazatot – Vörösmarty Mihály *Szép Ilonka* című költeményét – előadni az uralkodó család megjelent tagjai előtt. *Jókai és Laborfalvi Róza. Hegedüs Sándorné Jókay Jolán emlékiratai*, 231–232. Erre Jókai számos megnyilvánulásában, illetve írásában maga is utalást tesz: Jókai Mór: *A királyi estélyen I*. In: uő: *Életemből*. Igaz történetek. 1. köt. 130.; a felsőbb körökhöz való viszonyulásának, illetve a társadalmi elit regényeiben való megjelenési formáihoz: Fábri Anna: *Rendi meghatározottságok*. In: uő: *Jókai-Magyarország*, 95–111. Erről Jókai maga is vallomást tesz önéletrészében: „Azon fényes alakok között, akik életem egének első csillagait képezték, első közé jegyezhetem dicsőséges királyunkat és királynénkat, József főherceget és mindnyájunk közös fájó emlékét Rudolf trónörökös...” Jókai Mór: *Önéletrészem*. (Tíz évvel később.) Budapesti Negyed, 15. évf., 2007. tél 4. sz. 500.

⁹⁴ Jókai regényírói munkásságából – a visszaemlékezések és egyes kultikus interpretációk szerint – Erzsébet a Kárpáthy Zoltán kedvelte leginkább, annak eszméiségének köszönhetően. Beöthy Zsolt: *Beszéd, melyet [...] Erzsébet királyné [...] halála alkalmából [...] tartott*. Budapest, 1898. 15.; Kelemen: *Erzsébet királyné és az irodalom*, 15.; Corti: *Erzsébet*, 165.; A Hon, 6. évf. 1868. december 11. 285. sz. 1. – (Esti kiadás.); Szekeres László: *Irodalom*. In: Jókai Mór: Kárpáthy Zoltán. S. a. r.: Szekeres László. (JMÖM KK 8.) Budapest, 1963. 1. köt. 323. Erzsébet könyvtárának magyar vonatkozású kötetiből Jókai művek is szerepeltek az EKEM kiállításán, a dolgozószozája enteriőrjében elhelyezett könyvszekrények egyikében. Szalay: *Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum*, 80. Emellett Jókai Erzsébetnek ajánlotta 1876-ban megjelent *Az élet komédiásai* című regényét: „Ő császári és királyi felségének Erzsébet ausztriai császárnénak, Magyarország koronás királynéjának legmagasabb kegyteljes engedelmével legmélyebb hódolattal ajánlja a szerző.” Jókai Mór: *Az élet komédiásai*. S. a. r.: Kulcsár Adorján. (JMÖM KK 31.) Budapest, 1967. [5.] A korabeli kötelező hivatali eljárás az ajánlások engedélyeztetése tekintetében Erzsébet személyes döntésén alapult, s csak abban az esetben kerülhetett arra sor, ha az uralkodóné Udvarmesteri Hivatalán keresztül jóváhagyta az ez irányú felségfolyamodványt (melyet már a felterjesztést megelőzően részletes tájékoztató előzött meg), erről a kérvényező tájékoztatást nyert, általában – a király személye körüli miniszter (udvari) értesítése nyomán – valamely alsóbb szintű hatóság közvetítésével.

dokumentált momentum ismert a Deák Ferenc halálát közvetlenül követő napokban⁹⁴ –, s visszatérő vendége lett az udvari fogadásoknak is,⁹⁵ melyek élményét (memoárja mellett) *A lélekidomár* című regényében is megörökítette⁹⁶ egy rövid epizódban megjelenítve Erzsébet alakját: „A távollévők rovására nevetni mindig egészséges. Csupán egyre nézve általános a magasztalás. A királynét nem győzi mindenki dicsérni. Minden szavát összegyűjtik, amit mondott. Egész legenda támad körülötte.”⁹⁸ Ennek előzményét képezte Erzsébet személyének regényében való megjelenítése – noha csak apróbb jelzés értékű, Erzsébet alakját jelző (additív) részletek említése révén. Mintegy egyik szereplőjének modelljeként már Jókai egy korábbi regényében⁹⁹ is felbukkan ez „burkoltabb” utalások, illetve áthallások for-

⁹⁴ Kulcsár Adorján: *A regény fogadtatása*. In: JMÖM KK 31. 675–677. Jókai egy újabb uralkodónéi audiencia keretében 1876. január 30-án „nyújtotta át a királynénak legújabb regénye: »Az élet komédiásai« első példányát. Figyelmeztetve volt előre, hogy ne diszruhában, hanem egyszerű ruhában jelenjen meg. Ő Felsége sima fekete ruhát viselt, egyszerű disszel s lábainál fehér newfoundlandi kutyája feküdt. A királyné első szava volt: »Lássá, minő szomorú napokba jutottunk.« Aztán beszélt Deákról, ki oly sokat szenvedt, kérdezősködött utolsó napjairól s halálát pótolhatatlan veszteségnek mondta. Csak azután tért át a regényre, melynek ajánlását fogadta, kérdé, mennyi idő alatt ír egy ilyen regényt, s a könyvet kivéve tokjából, megígérte, hogy el fogja olvasni.” *Fővárosi hírek*. Fővárosi Lapok, 13. évf. 1876. február 8. 30. sz. 141–142.

⁹⁵ Jókai Mór: *Életemből. Igaz történetek*. 1. köt.; *Fővárosi hírek*. (Udvari hírek.) Fővárosi Lapok, 13. évf. 1876. január 19. 14. sz. 67. (Noha az 1876 januárjában rendezett szűk(ebb) körű udvari ebéden Jókai mellett Falk is részt vett az újságok beszámolóí szerint, azonban erre – ismert módon – Erzsébet távollétében került sor, aki ekkor Münchenben tartózkodott beteglátogatóban Ludovika hercegnő válságosnak vélt állapota következtében.)

⁹⁶ Mikszáth feltehetően tévesen feltételezi, hogy *A lélekidomárban* leírt udvari estély során kérte volna fel az uralkodó felesége Jókait regénye átadására, ez vélhetően valamely későbbi uralkodónéi audiencia előzménye lehetett, ahogyan arra kettejük dialógusának leírása következtetni enged. MKÖM KK 19. 69. (Az általa leírtak mindenesetre nem mutatnak szinkronitást.) Mikszáth ismertetése vélhetően visszanyúl Jókai egyik ismert – későbbi udvari élményeit rögzítő – tárcájára, amelyet kötetes formában is közzétett: Jókai Mór: *A királyi estélyen* I. In: uő: *Életemből. Igaz történetek*, 1. köt.

⁹⁷ Jókai regényében koronázási táncestélyt említ, ami vélhetően a koronázást megelőző valamely udvari rendezvény lehetett, mivel a koronázási ünnepségek korábban rögzített menetét jelentősen átirta két közvetlen családtag váratlan halála s az értük elrendelésre került udvari gyász, amely az uralkodópár magyarországi tartózkodását is a korábban tervszellett ellentétben jelentős mértékben redukálta. Ennek következtében még az ünnepi díszelődáson sem vettek részt a Nemzeti Színházban, ahogy az udvar- és palotaképes arisztokrácia sem, amely (az előírásoknak megfelelően) szintén megtartani „kényszerült” az udvari gyászt. JMÖM KK 51. 7.; *Budapesti hírvivő*. Családi Kör, 1867. június 16. 24. sz. 572.; Hamann: *Erzsébet királyné*, 256. Az uralkodói audiencia is megjelenik Jókai (korábbi) művében, noha csak említés szintjén (amit vélhetően személyes tapasztalatok hiánya is indokolhatott a szerzői intenciók mellett): „Pedig még hátra volt a sok parádé! Meg kellett jelenni a császári várakban és letenni a tisztelet és hódolat adóját a legmagasabb trón számolya elé. A szegény halina előtt a legmagasabb kapuk is megnyíltak.” Jókai Mór: *Fekete gyémántok* (1870.). S. a. r.: Nacsády József. (JMÖM KK 21.) Budapest, 1964. 2. köt. 90.; Fábri Anna: *Politikai arculat*. In: uő: Jókai-Magyarország, 147.

⁹⁸ JMÖM KK 51. 8.

⁹⁹ A regény 1872–1874 között jelent meg folytatásokban *A Honban*, de anyaggyűjtési előzményei Jókai noteszbejegyzései alapján az 1860-as évek közepéig nyúlnak vissza. Ennek ténye vélhetően hatással volt a királyné alakját idéző egyes motívumok megjelenítésére is. D. Zöldhelyi Zsuzsa: *Kézirat, kiadások, fordítások*. In: Jókai Mór: *A jövő század regénye*. S. a. r. D. Zöldhelyi Zsuzsa. (JMÖM KK 18.) Budapest, 1981. 543–552.; OSzK Kt. Oct. Hung. 699/14. Ezt valószínűsítik a nép szeretetétől övezett – az 1860-as évek közepi állapotokat tükröző – apró részletek: császárkirálynő, aki jótékony befolyást gyakorol házastársára, mindeközben életvitale egyszerűségével, visszafogottságával is kivívja az alattvalók elismerését; ehhez szervesen kapcsolódott a gyermekéért aggó-

máját öltve, egy-egy vonással emlékeztetve az uralkodó feleségére Habsburg Árpád¹⁰⁰ anyja, Peleia hercegnő (jellem)ábrázolásaiban *A jövő század regényében*.¹⁰¹ „Az eszményi szép nő volt. És igen népszerű itt Magyarországon.”¹⁰²

Jókainak az egyes évfordulók, illetve családi és állami ünnepségsorozatok során tett számos aulikus megnyilatkozása (köz)ismert, sokat idézett szöveggé állt össze, mely a hivatalos kép továbbépítését eredményezte,¹⁰³ újabb és újabb elemekkel gazdagítva a hivatalosan elvárt hódolati kánont a Habsburg-család vonatkozásában.¹⁰⁴ A híressé vált udvari *cercle* során lezajlott beszélgetésre¹⁰⁵ is egy ilyen rendezvénysorozat szolgáltatott alkalmat 1873 decemberében az uralkodó trónra lépésének 25 évfordulóján rendezett udvari fogadásra:¹⁰⁶ „A királyi estélyen két ezren voltak jelen. A képviselők mind meg voltak hiva. Jókai-

dó anya képeinek felvázolása, melyben talán Erzsébettel való személyes találkozásának élményei is rögzülhettek, vagy a korábbi 1866-os megjelenéséből a gyermekei és maga számára védelmet remélő uralkodóné alakja. Ez utóbbit látszik megerősíteni azon utalás is, amely egy ideig tartó régensnői tevékenységét – hiszen Erzsébet kilépve a rá kényszerített reprezentatív szerepkörből a válsághelyzetben valamelyest önálló politikai tényező benyomását kelti, még ha nem is a Jókai által vázolt mértékben, felhatalmazás hiányában – is említésre méltónak véli. JMÖM KK 18. 236.; vö.: D. Zöldhelyi Zsuzsa: *A szereplők*. In: JMÖM KK 18. 635.

¹⁰⁰ Öt Rudolf feltételezett alteregójának vélik az irodalomtörténeti kutatások. Lásd erről: Gángó: *Jókai Mór és Rudolf trónörökös barátsága*, 382.; vö.: Lengyel Dénes: *Bevezetés*. In: JMÖM KK 18. 536.; vö: Szilágyi Márton: *Amikor betelik az idő... Jókai Mór: A jövő század regénye*. In: Jókai & Jókai. Tanulmányok. Szerk.: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán. Budapest, 2013. 276.

¹⁰¹ Ennek tényét erősítendő, Erzsébet személyét sejtető (apró) részletek felvillantásai jellemzik családjának ismertetését is. D. Zöldhelyi Zsuzsa: *A szereplők*. In: JMÖM KK 18. 635.; Lengyel Dénes: *Bevezetés*. In: JMÖM KK 18. 536. A regény Monarchia (jövő)képe reális betekintést nyújthat Jókai szemléletmódjába, melyben továbbra is a birodalom súlypontjának Magyarországra helyezésének ideája jelenik meg: „...szimbolikusan tartalmazza a későbbiekben is következetesen végigvitt szemléleti elemeket, amelyekben a magyar történelem jövőjeként a Habsburg-monarchia jelenik meg: a nemzeti történelem egy, a nemzetinel nagyobb államalakulat keretébe illeszkedik, s ilyenformán a sorsa sem partikuláris lesz, hanem ez tovább tágul a világtörténelem – az emberiség egészének történelme – irányába. Mindez azonban a Habsburg-birodalom jövőjéhez Magyarország egyértelmű vezérszerepét kapcsolja hozzá (például az uralkodó székhelye Budán, a pápaság központja Róma helyett Pozsonyban van már), múltértelmezésként pedig a magyar történelem pogány és keresztény tradíciójának összebékíthetőségét állítja...” Szilágyi: *Amikor betelik az idő*, 275–276.

¹⁰² JMÖM KK 18. 236.; Gángó: *Jókai Mór és Rudolf trónörökös barátsága*, 383.

¹⁰³ Gerő: *Ferenc József, a magyarok királya*, 171.

¹⁰⁴ Ezt az Udvar számtalan módon „vizionozta”, elsősorban gesztusok formájában, így érdemei elismerésül Jókait – születésnapját pár nappal megelőzően, 1876. február 16-án – a Szt. István rend kiskeresztjével „ékesítette” fel Ferenc József. Szekeres László: *Keletkezése, forrásai*. In: Jókai Mór: *Egy az Isten*. S. a. r.: Szekeres László. (JMÖM KK 69.) Budapest, 1970. 1. köt. 294. Más helyütt felhívják a figyelmet arra, hogy pénzügyi válságai idején (két alkalommal) Jókai udvari támogatásban részesült. Lásd erről: Kristóf György: *Jókai Mór élete és művei*. Kolozsvár, 1925. 67.; Fábri: *Rendi meghatározottságok*. In: uő: Jókai–Magyarország, 137.; valamint Szajbély: *Jókai Mór*, 284–286. E mentalitás (kimutathatóan) nem egyedülálló Jókai életművében: ahogyan hasonló pénzügyi nehézségeket vet fel Keszeg Anna is tanulmányában, esetlegesen magyarázatul szolgálva az unitarizmus-propaganda „hirdetése” tekintetében, amely Jókai *Egy az Isten* című művének alap(hang)ját adja. Lásd: Keszeg Anna: *A Torockó-reprezentáció forrásai Jókai Mór Egy az Isten című művében*. In: Jókai & Jókai. Tanulmányok. Szerk.: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán. Budapest, 2013. 243.

¹⁰⁵ Szabó: *Jókai élete és művei*, 176–177.; MKÖM KK 19. 69. (Jegyzet.); Corti: *Erzsébet*, 166.

¹⁰⁶ Ennek során Erzsébet mellett – az újságok beszámolóí szerint – József (Károly) főherceg is megköszönésével tüntette ki Jókait: „...»Én most egészen a jövő században élek (Jókainak ily című re-

hoz a királyné így szólott: »Régen láttam már önt.« Jókai: »Én pedig mindig magam előtt látom felségedet, azon pillanat óta, midőn megadatott a kegy szerény munkámat felségednek átnyujthatni.« – »Őn azóta is sokat dolgozott.« – »Azt hiszem, hogy porszemeket hordok vele hazám épületéhez.« – »S ön mentül többet ír, nekem annál többet kell olvasnom.« – »Felséged az irodalom pártolásában is első asszonya nemzetünknek.«¹⁰⁷ – »És ön mindig dolgozik?« – »Ez az élet rám nézve.« – »Akkor ön boldog ember.« – »Ma valóban az.« A királyné kegyteljesen beszélt Tisza Kálmánnal, Simonyi Lajossal, Keglevich Bélával és azután másokkal.¹⁰⁸ Ezen esemény leírásának felvezetése válik majd a kultusz egyik sokak által átvett megállapításává,¹⁰⁹ mintegy esszenciálisan tartalmazva azon megközelítésmódot, mely Erzsébet magyarországi recepcióját jellemezte, szakrális allúziókkal párosítva: „...nem a királynőt látjuk benne: nem a nőt; hanem a nemtőt. Ezt mindenki mondja: ez a közvélemény, tehát nem hízélgés...”¹¹⁰ Jókai ezt megelőzően az uralkodói jubileumra készült vezércikkében is utalást tesz a hivatalos uralkodókép egyes elvárt (s ekkor már általa is elfogadott) elemeire, újabb árnyalatokkal gazdagítva azt; a kormányzat által preferált emlékezet irányelveit követve ismét felelevenítette a rossz tanácsadók toposzt,¹¹¹ s az ebből eredő feszültségek feloldásaként – hitet téve a hivatalos álláspont mellett – a kiegyezést követő fejlődésre és a megbocsátás szükségességére helyezte ünnepi laudációja súlypontját, mint egyetlen követendő viselkedésmódra a megemlékezés során: „Magyarországnak van oka hálát adnia az égnek, hogy az uralkodó szívét, melyet önző tanácsadók, döllyfös udvaroncok, ifjui fogékonyságában oly messze eltávolítottak tőlünk, huszonöt év alatt is-

génye); mindennap azt olvasom.« Jókai: »Rettegek, ha arra gondolok, hogy művemet ily katonai tehetség veszi bírálat alá.« – »Sőt én nekem épen a hadászati dolgok tetszenek benne legjobban. Én egészen hiszem, hogy valamikor fel fogják találni a repülő gépet s az teljesen megváltoztatja a mostani hadakozási rendszert.« És azután ő fensége oly kimerítően beszélgetett a magyar litteratúráról, hírlapokról és írókról, mint akár egy akadémikus. Lapjainkat pedig minden nap olvassa, mint a hogy az akadémikusok nem.” *Hirharang*. Igazmondó, 6. évf. 1873. december 7. 49. sz. 391.

¹⁰⁷ E mentalitás Jókait is jellemezte, ami főként a nőírók támogatása terén játszott számottevő szerepet. Jókai (nő)irodalompártoló tevékenységéhez lásd: Fábri Anna: *Az írónők lovagja: Jókai Mór*. In: uő: „A szép tiltott táj felé”. A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905). Budapest, 1996. 103–104.

¹⁰⁸ Jókai Mór: *A királyi estélyen*. A Hon, 11. évf. 1873. december 1. 276. sz. 1.; *Hirharang*. Igazmondó, 6. évf. 1873. december 7. 49. sz. 391.; Jókai Mór: *A királyi estélyen*. I. In: uő: *Életemből*. Igaz történetek. 1. köt. 130.

¹⁰⁹ Miközben Jókai épp e tárcájában világít rá arra, mintegy felfedve önmagát, kit is vél valóban királynak: „De íme, egy *igazi király* is közelít. A zongorakirály Liszt. Egyszerű fekete kabátban...” (Ki-emelés tőlem – V. E. V.) Idézi: Praznovszky Mihály: *A zongorakirály és az írófejedelem csatája (Liszt és Jókai egyoldalú vitája)*. In: Jókai & Jókai. Tanulmányok. Szerk.: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán. Budapest, 2013. 107. (Ezen attitűd háttérében vélhetően a mindkettőjüket jellemző „közös recepció” igénye is megnyilvánulhat rejtett formában, talán arra (is) utalva, hogy a művészi kvalitások által biztosított szellemi rang, magasabb rendű a születésinél. Ezen elvet egyébiránt Erzsébet is magáénak vallotta, remélve, hogy költő(nő)ként „nyújtott teljesítményét” valódi elismerésben részesíti az utókor. Lásd erről: Hamann: *Erzsébet királyné*, 5–7.) Vö. Török Zsuzsa: *Korona és lant (Carmen Sylva és a szerzőség modern létmódja a 19. századi magyar sajtóban)*. Médiakutató, 16. évf. (2015) 1. sz. 31–46.

¹¹⁰ Jókai Mór: *A királyi estélyen*. A Hon, 11. évf. 1873. december 1. 276. sz. 1.; (a fordítás révén) valamelyest torzult szövegváltozatban: Corti: *Erzsébet*, 166.; ez a későbbiekben számos emlékezésed sokat idézett elemeként is megjelenik: Löw Immanuel: *Erzsébet II. A szegedi zsidó hitközség gyászünnepén*. 18[98]. szeptember 18. estéjén. In: uő: *Beszédei 1874–1899*. Szeged, 1900. 317.

¹¹¹ Vö. 1867. novemberi, decemberi – hasonló szellemben fogant – tárcáival.

mét visszatérítette hazánk legfeláldozóbb népéhez. [...] Nem tagadjuk el (gyanút keltő hízegő ámitás volna tőlünk, ha az ellenkezőt állítanók) hogy mi e napon áldozunk. Áldozatul hozzuk minden fájó emlékünket, mely keserű multunkkal összeköt; százados ellenszenvünket egy hajdan ellenséges állam gyűlöletes rendszere iránt; mind az égjen meg s legyen hamuvá a haza oltárán; de szívünkben mondjuk azt is, hogy ez az áldozat lelkünket megnyugtatja, mert hazánk jövődjének boldogabb korszakát kezdi meg; s hisszük, hogy szabadságunk vértanuinak szellemét e szózat kiengeszteli: »hazátok ez uton boldog leendő és szabad.«¹¹²

Jókai az 1870-es évek közepén mind az uralkodó, mind Erzsébet kitüntetett figyelmében részesül,¹¹³ a fúziót követően immár kormányparti képviselőként (is).¹¹⁴ Erről a sajtóban megjelentek is (aprólékos gondossággal) tájékoztatnak: „Hétfőn reggel valamivel megnyugtatóbb távirat érkezett”¹¹⁵ s ezért aznap este meg is tartották az udvari ebédet, melyre Mollinary hadparancsnokon kívül képviselők is (köztük Jókai és Falk) hivatalosak voltak; ebéd után Ő Felsége egy óráig társalgott velők.¹¹⁶ Ezt követően – 1876 februárjában – az uralkodó munkássága elismeréséért a Szt. István rend kiskeresztjével tünteti ki Jókait,¹¹⁷ valamint Münchenből Budára visszatérve Erzsébet ismételtlen fogadja magánaudiencia ke-

¹¹² Jókai Mór: *A trónralépés 25 éves ünnepélye*. Igazmondó, 6. évf. 1873. november 30. 43. sz. 378.

¹¹³ Noha a *Fekete gyémántok* megírása idején (1870-ben) – a gazdasági „visszaélések” krónikájának/mechanizmusának feltárási szándékától vezérelve – Jókainak feltehetően még nem lehetett tudomása arról, hogy az uralkodó családot is érintették a vasútépítéssel összefüggésben kialakult panamák, miközben egyes visszaemlékezések arra engednek következtetni, hogy Lónyay Menyhért 1872-ben bekövetkezett bukásának megakadályozása is ezzel hozható összefüggésbe, mivel Ferenc József a magyar miniszterelnök „lekötöleztettségévé” vált azáltal, hogy Erzsébet nővére családjának a válság következtében megingott pénzügyi helyzetét valamelyest stabilizálta, minthogy az ő közreműködése révén sikerült a Thurn-Taxis hercegi család pénzügyi befektetéseit, illetve anyagi érdekelttségét részben depontáltatni a Langrand-Dumonceau konzorciumba. Lásd erről: Nacsády József: *A regény valóságalapja*. In: JMÖM KK 20. 294–295. (Cieger András szíves közlése.) Egy későbbi anekdota azonban rávilágít arra, hogy Jókai milyen nagymértékben figyelembe vette az uralkodói szimpátiákat írásai tekintetében, alkalmazkodva a legfelsőbb elvárásokhoz, s opportunizmusa sokak ellenérzését kiváltotta. Lásd erről: Seress: *Jókai a politikában*, 91–92.

¹¹⁴ Politikai vonatkozásokban ekkorra már érződik Jókai népszerűségvesztése, amelyről ő maga is tartott a fúziót követően. Annak létrejöttét megelőzően úgy hitte, az lehetővé teszi az általa korábban sokat bírált kiegyezési rendszer ekkorra már nyilvánvaló hibáinak esetleges korrekcióját; hitelvesztésként élte meg azután Tisza ettől eltérő, eredeti elképzeléseit feladó programját, amely Jókai válsztói és olvasói körében is jelentős mértékben érezte hatását. Ellenzéki politikusként támogatásukat élvezte, de ezen új ellentmondásokkal terhelt helyzet popularitásának jelentős mértékű csökkenésével járt, amit a lapjai szellemiségében bekövetkezett irányváltás még inkább fokozhatott. Jókai az 1878-as választásokon veszített Józsefvárosban Szilágyi Dezső ellenében. Lásd erről: Kozári: *Tisza Kálmán*, 314.; Szívós: *Budapesti mesék*, 227–228. Míg hírlapi publikációit az 1870-es évek közepétől már a Tisza-éra szolgálata jellemzi; regényeiben számos vonatkozásban e látszólagos, felvállalt azonosulással szembeni (mintegy ellenzéki) attitűd figyelhető meg: Sötér István: *Jókai pályafordulása*. In: Félkör. Tanulmányok a XIX. századról. Budapest, 1979. 473.

¹¹⁵ Erzsébet anyjának, Ludovika bajor hercegnőnek az egészségi állapotáról.

¹¹⁶ *Fővárosi hírek*. (Udvari hírek.) Fővárosi Lapok, 13. évf. 1876. január 19. 14. sz. 67.

¹¹⁷ Szívós: *Budapesti mesék*, 229. A kitüntetésben Jókai – magától éretetődően – az irodalom terén kifejtett munkásságának elismeréséül részesült: „Személyem körüli magyar miniszterem elterjesztése folytán, Jókai Mór országos képviselőnek a magyar szépirodalom fejlesztése s emelése körül szerzett kitünő érdemei elismerésül Szent István-rendem kiskeresztjét díjmentesen adományozom.” Ferenc József – Jókai kitüntetése tárgyában – 1876. február 16-án kelt leirata. Hivatalos rész. Budapesti Közlöny, 10. évf. 1876. február 20. 41. sz. 1122.

retében a Deák halála utáni napok egyikén.¹¹⁸ A gyászra való tekintettel a fogadtatás rendje is valamelyest módosult: „Nopcsa általam tudatja veled, hogy Felsőleges Asszonyunk a 'Királyné vasárnap 11 ¼ orakor lesz oly kegyes Téged fogadni, – tudakódnám egy uttal, hogy mely öltözetben jelenjél meg? – az vala a 'válasz hogy csak polgári ruhában – ekként ha el is mondád egykoriban – le hullott a mak [?]”¹¹⁹, szegény frak, már csak huzd fel...”¹²⁰

A kettejük között lezajló dialógusban is hangsúlyos szerepet kap a gyász – amely eredendően ezúttal is Jókai legújabb regényének ünnepélyes átadási ceremóniáját jelentette volna¹²¹ –, de Jókai fogadása egyúttal a nemzet gyászában való részvállalásként is értelmeződik:¹²² „... A királyné első szava volt: »Lássá, minő szomorú napokba jutottunk.« Aztán beszélt Deákról, ki oly sokat szenvedt, kérdezősködött utolsó napjairól s halálát pótolhatatlan veszteségnek mondta. Csak azután tért át a regényre...”¹²³ A 1870-es évek végén az uralkodópár családi ünnepségsorozata nyújt újabb alkalmat – Jókai számára is¹²⁴ – számos hódolati megnyilvánulás mellett¹²⁵ az ekkor már állandó jelleggel szereplő (főbb) kultikus panelek összegzésére, esetlegesen újabb jelentésárnyalatok felvételére, amelyek később a konstans elemek meghatározó részét képezte, Erzsébet védőszentjének ismételt előtérbe ál-

¹¹⁸ A január 30-án lezajlott legfelsőbb fogadtatás menetéhez lásd a Fővárosi Lapok tudósítását: *Fővárosi hírek*. Fővárosi Lapok, 13. évf. 1876. évf.) február 8. 30. sz. 141–142.

¹¹⁹ Megjegyzés a kritikai kiadásban.

¹²⁰ Wenckheim Béla levele Jókai Mórnak ([Budapest?], 1876. január 21.) In: *Jókai Mór levelezése (1876–1885)*. S. a. r.: Györffy Miklós. (JMÖM KK) Budapest, 1992. 3. köt. 715. sz. 5. [OSzK Kt. Fond V/661.]

¹²¹ Ez a tekintetben is hangsúlyosabb formát öltött, hogy az uralkodó feleségének korábban elnyert jóváhagyása nyomán a kötet nyomtatott változatában is megjelent Jókai Erzsébetnek címzett ajánlása, ami a könyvet az olvasók körében népszerűsíteni kívánó kampányban is direkt szerepet játszott: „Épen most jelent meg az Atheneum könyvkiadó hivatalában Jókai Mór legújabb regénye Az élet komédiásai. Hét kötetben. Ára 7 forint. A legkedveltebb regényíró e munkája dedicatióval kezdődik. Magyarország királynéjának, a magyar nemzet szerető anyjának van ez ajánlva, ki e napokban vette a mű első példányát az ünnepelt szerző kezéből s megígérte, hogy el fogja olvasni. Hozzá tehetjük, hogy nagy élvezettel fogja azt elolvasni, s nemcsak ő, kit a sors oly magasra helyezett, de élvezettel fogja azt elolvasni a nagy közönség is, mert Jókai éppen az az író, ki a szépirodalom terén általánossá tudja tenni az egyenlőséget annyira, hogy míg finomságait csak a legmagasabb műveltségű ember véli méltányolhatni teljesen – a ragyogó stílnél és pártatlanul világos írmodornál fogva könnyen hozzájárulhatók és megérthetők azok a nagy közönségnek is. Jókai regényeit egyenlő lelkiismerettel olvashatják a koronás fejek és a nép egyszerű gyermekei s egyenlő könnyűséggel játszik ő mind a kettőnek a szívével. Egyszerre derül fel kedélyük a humoros jeleneiténél s összefolynak a könnyeik a szomorúaknál, ki a demokrácia a szépirodalomban; nem abban az értelemben, hogy levonjuk a fejedelmek ízlését a pórias színvonalig, hanem hogy a pórt is fel-emeljük a finomult ízlés megértéséig, s az általánosabb emberies érzelmek festésében kimutassuk, hogy nincs olyan magas társadalmi fok, mely felülemelkedhessék s nincs oly alacsony, mely alább-szállhasson azon a színvonalon, a hol az ember végződik, s vagy a félsten vagy félállat kezdődik.” A Hon, 14. évf. 1876. február 17. 38. sz. (Athenaeum Könyvkiadó Hivatalának hirdetése); Lásd még: *Fővárosi hírek*. (Uj könyvek.) Fővárosi Lapok, 13. évf. 1876. február 9. 31. sz. 145.; Kulcsár Adorján: *A regény fogadtatása*. In: JMÖM KK 31. 677.

¹²² Csakúgy mint szimbolikussá merevedett gesztusa személyes megjelenésével az Akadémia Palotájában.

¹²³ *Fővárosi hírek*. Fővárosi Lapok, 13. évf. 1876. február 8. 30. sz. 141–142.

¹²⁴ Ennek egyik legjelentősebb mozzanataként elvállalja a képviselőház ünnepi hódolatát kifejezésre juttató feliratának szerkesztését. Márki: *Erzsébet királyné*, 80.

¹²⁵ Vö.: Zichy Géza: *Prolog. (Ő császári és apostoli királyi Felsőgeik I. Ferenc József király és Erzsébet királyné ezüstmennyegzőjének emlékére.)* Budapest, 1879. OSzK Plakát- és Aprónyomtatványtár (PAT) Kny. C 8.318.

lításával.¹²⁶ Jókai szövege a laudáció hagyományos narratívájába illeszkedett, egyúttal mintegy profán vallásosságot is „feltételezett”, noha ezen motívum – szintén elsősorban Jókai nyomán – Erzsébet halálát követően válik jelentőssé.¹²⁷ „Áldja meg Isten Fölséges királynénkat, kit szent névelődének erényeivel és csoda bájával fölékesített, miszerint a kenyér rózsává alakulva hull kezéből: a jótétemény szeretettel párosultan; találja meg magas jutalmát abban, hogy a mint Szent név előde csak mint églakó ért el, ő már e földön elérte: hogy azon egyedüli szent alakká emelkedett, a kit minden vallás felekezete megünnepel.”¹²⁸

Hónapokkal később Ferenc József születésnapjának köszöntője gyanánt a magyar nyelvhasználat kerül Jókai ünnepi vezércikké vizsgálódásának fókuszába, s annak jelentős egységét Erzsébet magyar nyelvi ismereteinek bemutatása képezte,¹²⁹ ami említés szintjén korábbi írásában is megjelent,¹³⁰ ezáltal is fokozva az iránta megnyilvánuló tiszteletét.¹³¹ „Királyné asszonyunk mindenkit magyarul szólít meg, a kinek magyar neve van; vagy a ki magyarországi nagybirtokos s azok között vannak sokan, a kik a megszólításra zavarba jönnek, s megvallják, hogy nem értik őseik és hazájuk nyelvét. Azok aztán sietnek haza, hivatják a magyar nyelvtanítót; sietnek helyrehozni az elmulasztottat, hogy mikor újból meg kell jelenniök a magyar királyné előtt, megérthessék a mit hozzájuk beszél. A magyar nyelv onnan fölülről terjed lefelé. Divatba jön a megfordított szokás. Nálunk ugyanis az a szokás, hogy ha együtt van egy magyar társaság s egy német vetődik közé, akkor annak a németnek a kedvéért mind valamennyien törjük a németet; – most pedig az következik, hogy mikor »egy« magyar lép be a társaságba, annak az egynek a kedvéért az egész társaság magyarul beszél. Nem követhetnénk-e magas urhölgyeink annak az egy magyar hölgynek a példáját: a magyar királynéét?”¹³²

Az 1880-as években jelentős mértékű súlyponteltolódás mutatható ki Jókainak a Habsburg-családhoz fűződő viszonyában, s a közös munka (intenzitása) során Rudolf személye

¹²⁶ E párhuzamba állítás kedveltségére magyarázatot adhat s egyúttal korabeli interpretációját is felvázolja Árpád-házi Szt. Erzsébet legendájának az a közismert eleme, miszerint ő is férje ellenében védelmezte a támogatásra szorulókat. Lásd erről: Borovi: *Habsburg reprezentáció Magyarországon*, 80–81. Ezen elem azonban a hódolati sémák hagyományát követve a korai, prekultikus periódusban is kimutatható. Erről bővebben: Gerő: *Ferenc József, a magyarok királya*, 95–96.

¹²⁷ Borovi: *Habsburg reprezentáció Magyarországon*, 82–84.; ennek sokat idézett, talán leghangsúlyosabb megjelenítési formája 1899-ből: „Van egy vallás, melyben minden felekezet, minden kultusz igaz hivei egyesülnek...” Jókai Mór: *Erzsébet emlékezete* (1899.). In: Jókai Mór hátrahagyott művei (a továbbiakban: JMhM) 4. köt. 246.

¹²⁸ Jókai Mór: Felsőcsászári és apostoli királyi urunk és asszonyunk. (1879. ápr. 24.) PIM Kt. V. 202. f. 2. (Vélhetően a képviselőház számára szerkesztett üdvözlő felirattal azonos szövegváltozat. Márki: *Erzsébet királyné*, 80.)

¹²⁹ A visszaemlékezők szerint (is) Erzsébet nyelvtudása valóban jelentős mértékben hozzájárult Jókai Erzsébet irányában megnyilvánuló tiszteletének kivívásához: „Hát még mikor megszólalt csengő hangján, szép kecskeméti magyar kiejtéssel, akkor még jobban elbájolta.” Jókai és Laborfalvi Róza: *Hegedüs Sándorné Jókay Jolán emlékiratai*, 210–211.

¹³⁰ Jellemző példa erre a budai udvari estély leírásából: „Először is a magyar szó igen szépen hangzik a királyné ajkairól, azután nem csak az ajkai beszélnek, de minden vonása beszél; különösen a szemei. Szemeinkkel is hallgatjuk, mit beszél.” Jókai Mór: *A királyi estélyen I.* In: uő: *Életemböl. Igaz történetek*, 1. köt. 130.

¹³¹ Ez valóban rendkívüli módon segítette Erzsébet magyarországi recepcióját, a korábbiaknál jóval szélesebb körre terjedve, hasonlóképpen Mária Dorottya kezdeti megnyilvánulásaihoz. Lásd erről: Kovács Ábrahám: *Mária Dorottya nádorné és a modern protestáns angolszász és német eszmék terjesztése Magyarországon*. Századok, 140. évf. (2006) 6. sz. 1534–1535.

¹³² Jókai Mór: *A magyar nyelv a király házábanál*. A Hon, 17. évf. 1879. augusztus 17. 198. sz. 1.

kerül előtérbe.¹³³ Jókai publicisztikai tevékenységének udvari propagandája tekintetében is a trónörökös áll – e tematikába sorolható – írásai fókuszában,¹³⁴ s Erzsébet személye ekkor valamelyest háttérbe szorul. Jókai 1880-as éveket jellemző (rész)munkássága nyomán a Rudolfról alkotott (magyarországi) hivatalos kép fő konstruktöre lesz.¹³⁵ Az uralkodó fiával való személyes kapcsolatfelvételre is¹³⁶ – az Erzsébettel fennálló érintkezési mód mintáját „követve” – regényének ünnepélyes átadása teremtett lehetőséget, miután 1882 végén megjelent *Bálványosvár* című munkáját – az írása iránt érdeklődést mutató trónörökösnek – személyesen „kézbesíthette” 1883-ban.¹³⁷ Ezt követően az év során készült *Minden poklon keresztül* című regényébe Jókai beemelte¹³⁸ Rudolfnak a Keleti-utazása során a Tá-

¹³³ Szívós: *Budapesti mesék*, 228–229.; Hessky Orsolya: *A trónörökös könyve. Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben*. In: Rudolf – a reményesztett imádó. (Időszaki kiállítás a Gödöllői Királyi Kastély Múzeumban 2008. június 5 – szeptember 28.) Szerk. F. Dózsa Katalin – Faludi Il-dikó. Gödöllő, 2008. 36–44.

¹³⁴ Erről bővebben: Gángó: *Jókai Mór és Rudolf trónörökös barátsága*, 380–395.

¹³⁵ Lásd ehhez a Vasárnapi Ujságban közzétett beszámolókat, valamint Jókainak a *Nemzet* 1883. 5. sz., 1884. 86, 87, 178. sz., 1886. 57. sz., 1889. 29., 31. sz. (lap)számaiban megjelent (Rudolf személyéhez köthető) publikációit. Erre a trónörökös részéről már korábban is igény mutatkozott, felismerve a sajtóban rejlő lehetőséget, privát szférájába is betekintést engedve: Petelei István: *A havasból*. (Fancsal-havas, 1881. nov. 17.) Vasárnapi Ujság, 28. évf. 1881. november 27. 48. sz. 765. Petelei kiküldött tudósítói tevékenységéhez lásd: Török Zsuzsa: *Petelei István és az irodalom sajtóközlege. Média- és társadalomtörténeti elemzés*. Budapest, 2011. 110.

¹³⁶ Noha utalásaiból egyértelmű, hogy már korábban (1881-ben) is találkoztak, feltehetően valamely udvari rendezvényen, talán a feleségével közösen tett első hivatalos (magyarországi) látogatás során (kevésbé házasságkötésüket követően): „Mióta legutóljára volt szerencsém a főhercegi párral találkozni, meglepőnek kell találnom a változást, mindkettőnek alakján, arczatán. [...] Rezső főherceg »ma« fiatalabb, mint két év előtt volt.” Jókai Mór: *Bálványos-vár a trónörökös főhercegi párnál*. (A *Nemzet* tárcája. Budapest, jan. 4.) *Nemzet*, 2. évf. 1883. január 5. 5. sz. (melléklet.) – (Reggeli kiadás.) – Az Írók és Művészek Társaságának a trónörökös pár házasságkötése alkalmából készült hó-dolati feliratát Jókai szövegezte, melyet a fogadtatáson személyesen nyújtott át. *A trónörökös lakodalmáról*. Szegedi Napló 1881. (IV. évf.) május 4. Nr. 101. [2.]

¹³⁷ Jókai így emlékezik erről: „A »Nemzet« hasábjain jelent meg egy regényem a régi székely-magyar világból, mely iránt (tárgyalólag fogva) Rezső főherceg érdeklődött. Sajat kezűleg írt leveléből, miket egy író kollégámhoz intézett, tudtam meg, hogy óhajtaná ezt a székely történetet olvasni, amint kapható lesz. Annálfogva kedves kötelességemnek tartottam ezt a regényt a megjelenése előtt magam elvinni a főherceghez, ki azt kegyes volt ma elfogadni, a fenséges asszony jelenlétében.” Jókai Mór: *Bálványos-vár a trónörökös főhercegi párnál* (melléklet); Jókai Mór: *Bálványosvár a trónörökös főhercegi párnál*. In: uő: *Életemből*. Igaz történetek. 1. köt. 155.; Kókay György: *A regény írott forrásai*. In: Jókai Mór: *Minden poklon keresztül*. S. a. r.: Kókay György. (JMÖM KK 45.) Budapest, 1969. 226.

¹³⁸ Erről Erzsébetet is tájékoztatja az 1883. január 8-án megrendezésre került udvari bálon elhangzott beszélgetésük során: „...mire a kérdezt [Jókai] elmondá, hogy egy új regényének a tárgya az Endre királyunk vezérelte kereszties hadjárat a szent földön. Ennek a folyamatján a Thábor hegyének a történetét is adnia kell, mely hegy háromszáz évenként egészen átváltozott, más emberek, más istenek lakhelye lett, s azokkal együtt más növényzet is diszlett rajta, míg a mostani alakja pusztaság, rom és bozót, istentől embertől megfosztott magány; – a milyennek azt Rezső főherceg utleírása rajzolja, a mit a regényíró kénytelen volt szóról szóra átvinni, hivatkozással.” [Jókai Mór]: *Az udvari bálról*. (A *Nemzet* tárcája. Budapest, jan. 9.) *Nemzet*, 2. évf. 1883. január 10. 9. sz. 5. – (Reggeli kiadás.) Feltehetően erről (utólag) értesülve Rudolf Budapestről való távozását megelőzően egy dedikált példányt jutatott el a szerzőhöz, amiről a sajtóban is tudósítottak, méltatva irodalmi munkásságát (is), lojalitástól (túlzottan is) áthatott narratívában: „Ma reggel elutazása előtt a trónörökös főherceg Jókai Mórnak egy legnagyobb becsű ajándékot küldött, viszonzásul átnyújtott regényéért. Ez a főherceg keleti utazásleírásának egy példánya, a mire a trónörökös

borhegyről készített leírását.¹³⁹ Kapcsolatuk közismerten az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és képben munkálatai idején mélyül el,¹⁴⁰ mivel a mű magyar változatának szerkesztőbizottsági elnöki teendőit Jókai látta el¹⁴¹ Rudolf kérésére:¹⁴² „Nagyon háladatos lenék, ha oly jó volna engemet hétfőn e hó 25-én 1 ½ órakor itt Bécsben meglátogatni. Úgy örültem, hogy oly szíves volt Futtaky által nekem megígérni, hogy akar nekem segíteni nagy tervemnek kigondolásában. Legjobb lenne ha eleinte egyedül beszélhetnék; és aztán

sajátkezzőleg írta fel magyarul a nevét: »Rezső, 1883. január 8-ikán.« – Akik e munkát olvasták, tudni fogják, hogy azt a főhercegnek valódi belső képmását tükrözi vissza: a legszabadelvűbb eszmékkel átvilágítva. A szabadelvűség pedig legragyogóbb drágakő a koronagyémántok között. És így Jókai, bizonyára a legvalószínűbb gyémántokkal kirakott arcképét kapta meg a trónörökösnek ajándékolva.” *Hírek*. (Január 8.) Nemzet, 2. évf. 1883. január 9. 8. sz. 6. – (Reggeli kiadás.)

¹³⁹ Ez a főszövegben tett utalásként jelenik meg: „A legutolsó leírója a Thábor hegynek, Rezső magyar királyfi már az egész hegyet cserfaerdővel benőtten találja...” JMÖM KK 45. 67.; vö.: Rudolf: *Utazás a Keleten*. (Ford.: Brankovics György) Budapest, 1883. 2. köt. 185–189. Rudolf – ahogyan arra Kókay is rámutatott a regény (nyomtatott) forrásait feltáró elemzésében – 1881-ben németül, majd 1883-ban magyar fordításban is megjelent *Utazás Keleten* című utleírását Jókai ismerte, az mind német, mind magyar változatban megtalálható Jókai könyvtárának állományában. Kókay György: *A regény írott forrásai*. In: JMÖM KK 45. 226.; Jókai: *Az udvari bálról*, 5.; a német nyelvű kiadás előszéklapján: „Rezső 1883 Januárius 6-kán” bejegyzéssel. Lásd: „Egy ember, akit eddig még nem ismertünk”. *A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa*. I. 127. [ktsz. 786.] (A műről később is elismerően nyilatkozik Jókai: „Az egész munkában költői hangulat, élénk fantázia, ismeretbőség és egészséges világnézet nyújtanak egymásnak kezét.” Jókai Mór emlékezéséde Rudolf trónörökös felett, 2.)

¹⁴⁰ 1885 februárjában Rudolf is azon (prominens) személyek közé tartozott, akik felköszöntötték a szerzőt 60. születésnapján; a trónörökös írásbeli gratulációja valamelyest betekintést enged kapcsolatuk közvetlenebb munkatársi–baráti jellegébe: „Születése hatvanadik évfordulója alkalmából sietek önnek nőm és magam nevében legbensőbb üdvökívatainkat nyilvánítani. Tartsa meg önt a gondviselés még hosszú évek során teljes erőben egészséggben és drága hazánk irodalmának és szellemi érdekének. Tartsa meg nekem és közösen kezdeményezett nagy vállalatunk hasznára is. Egész szívemből kívánom, hogy sok irányú hazafias tevékenységének üdvét élvezhesse és örömteljes boldog napokat éljen.” Rudolf levele Jókai Mórnak (1885. február 18.) Közli: Jókai hatvanadik születésnapja. Vasárnapi Ujság, 32. évf. 1885. február 22. 8. sz. 130. Ez a tendencia a későbbiekben is megfigyelhető, a hozzá írt levelek sajtóban való közzétételével: Schönfeld Festetich Erzsébet levele Jókai Mórnak (Bécs, 1892. január 16.) Közli: *Irodalom és művészet*. Vasárnapi Ujság, 39. évf. 1892. február 14. 7. sz. 124.; Stefánia özvegy trónörökösne levele Jókaihoz. Uo. 1892. október 30. 44. sz. 754.; Végh Ferenc: *Keletkezése, forrásai*. In: Jókai Mór: Rákóczy fia. S. a. r.: Végh Ferenc. (JMÖM KK 57.) Budapest, 1975. 408.

¹⁴¹ Szívós: *Budapesti mesék*, 223.; Jókai Mór: Budapest, márczius 26. Nemzet, 3. évf. 1884. március 27. 564. (86). sz. 1. – (Reggeli kiadás.); Jókai Mór: Budapest, márczius 28. Uo. 1884. március 28. 565. (87). sz. 1. – (Esti kiadás.); Jókai Mór: A trónörökös könyve. Uo. 1884. június 29. 656. (178). sz. 5. – (Reggeli kiadás.)

¹⁴² Jókai személyes indíttatásának feltárását az előmunkálatokat érő jelentős mérvű bírálatok tették indokolttá, (részben) hazafias kötelezettség vállalásként értelmezve a trónörökös általi felkérését: „Miután ő felsége e nagy feladattal engemet kegyeskedett megbízni, én ezt azon hódolattól ösztönözve, melylyel a magas megbízó iránt nemcsak fejedelmi magas állásánál, de szellemi fölényénél fogva is tartozom; mind pedig ezen munka hazánkra nézve oly üdvösnek ígérkező létrejövetele céljából; kötelességemnek tartottam e munkából a magyar korona országaira vonatkozó osztálynak szerkesztését elvállalni.” Jókai Mór: *Budapest, márczius 26*. Nemzet, 3. évf. 1884. márczius 27. 564. (86). sz. 1. – (Reggeli kiadás.) E döntési mechanizmus számos Erzsébet-írásában is tetten érhető.

2 órákor jönnének más urak, a nagy üléshöz.”¹⁴³ Jókai Rudolf-írásainak egyikében a trónörökös nevelése bemutatása során „bukkan” elő Erzsébet személye, ami egyébiránt a kultikus interpretációkban is jelentős súlyt képvisel az uralkodóné szerepét hangsúlyozva fia modern, liberális szellemű nevelésében.¹⁴⁴ Ezáltal Erzsébet mint magyar érzelmű anya jelenhet meg, aki gyermekeit is ilyen irányba befolyásolja,¹⁴⁵ noha Jókai e „korai” ismertetésében összességében a nevelés hatására tesz (általánosságban) utalást, másrészt Rudolf lelkületére: „A legelső és alapvonása a trónörökös jellemének a tiszta szabadelvűség, a mit mély vallásosságával ki tud egyeztetni. Irott műveiből, irányadó szavaiból mindenütt kiismerjük ezt az uralkodó vonást. Ilyen volt már a neveltetése is, s magas szülőin kívül ebben minden rendű nevelőinek érdemét kell ismernünk. De mégis magában a lélekben kell az ahhoz való alapnak meglegni.”¹⁴⁶ Ugyancsak (finom) utalás révén megjelenik Rudolf halálakor Jókai által írt nekrológokban¹⁴⁷ is a szülőkkel való kapcsolattartás,¹⁴⁸ melyet szintén – áthallások révén – mintegy „magyaros” jelleggel ruházott fel, ahogyan korábbi, 1886-os tárcájában is hasonló szememben fogalmazott: „Még a magas szülői iránti kegyeletes viszonya is a mi régi patriarchális szokásainkkal azonos.”¹⁴⁹ Erzsébet személyére vonatkozóan az 1880-as évek közepéről ismert egy „beazonosíthatatlan” anekdota, amely az Országos Kiállításán tett látogatása révén terjedt el az udvari adomák sorában: „Midőn Erzsébet királynét az 1885-iki kiállításon Tisza Kálmán miniszterelnök a műcsarnokban kalauzolta, figyelmzettette a felséges asszonyt Jókai egy igen sikerült arcképére. A királyné kétkedőleg

¹⁴³ Rudolf levele Jókai Mórnak (Bécs, 1884. február 19.) In: *Jókai Mór levelezése (1876–1885)*. 3. köt. 924. sz. 222. [OSzK Kt. Fond V/498.]

¹⁴⁴ Erzsébet önrendelkezési jogának kivívásáért s gyermekei felügyeletéért folytatott (sikeres) küzdelme eredményeképpen 1865 augusztusától gyakorolhatott befolyást fia nevelésére (is), erről bővebben: Hamann, Brigitte: *Rudolf. A trónörökös és lázadó*. Budapest, 1990. 27–35.; 53–86.; Vér: *«Rezső királyfink»* 28.

¹⁴⁵ Vér Eszter Virág: *Erzsébet. Mitosz és valóság a magyarok királynéképeiben*. In: *A múlt feltárása előítéletek nélkül*. Szerk. Gergely Jenő. Budapest, 2006. 132.

¹⁴⁶ J[ókai] M[ór]: *Rudolf trónörökös*. Vasárnapi Ujság, 32. évf. 1885. május 3. 18. sz. 281.; Jókai Mór: *Rudolf trónörökös (1886)*. In: uő: *Emlékeimből*. (JMHhM IV.) Budapest, 1912. 223.

¹⁴⁷ A feltehetően a Kronprinzenwerk magyar szerkesztőségi ülésén elhangzott megemlékezésében Ferenc József alakja is egészen más megvilágításba került, példamutató kötelességtudását hangsúlyozta Jókai: „E mély homályából az általános gyászunk csak egy alak magaslik ki messzire, az uralkodóé. Az ő fényes arculata felé van fordulva a nemzetnek tekintete. Az osztrák-magyar monarchia császárárt és királyát tanuljuk egész lelki fenkölségében bámulni a katasztrófát követő általános csüggedés napjaiban. Az ő felséges példája int bennünket arra, hogy a legnagyobb veszteség után is megmaradt a haza; s a kötelességeket, [...] a lezúzó fájdalom közepett is teljesítenie kell mindannyiunknak.” Jókai Mór [fogalmazvány töredék] PIM Kt. V. 2836. f. 1. Másokban azonban éppen e viselkedésmódja váltott ki visszatetszést, mintegy igazolva látva az uralkodó teljes érzéketlenségét. Vö.: Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Budapest, 1985. 26–27. Jókait mind Rudolf, mind nem sokkal később bekövetkezett testvére (Eszter) halálával rendkívül súlyos érzelmi megrázkódtatás érte, ami a munkásságában is éreztette hatását. Lásd erről: Harsányi Zoltán: *A regény utóélete*. In: Jókai Mór: *Nincsen ördög*. S. a. r.: Harsányi Zoltán. (JMÖM KK 56.) Budapest, 1967. 271.

¹⁴⁸ Burkolt vádként (is) értelmezhető ugyanakkor Jókai részéről – akadémiai beszédében megfogalmazott (additív)elemként – az uralkodópár rideg, rendkívül szertartásos és távolságtartó kapcsolatának említése fiukkal: „Az a kegyteljes viszony, mely a trónörökös és felséges szülei között fennállt, az ősrégi patriarchális szokásokra emlékeztetett.” *Jókai Mór emlékbeszéde Rudolf trónörökös felett*, 3. – (Reggeli kiadás.); Jókai Mór: *Emlékbeszéd Rudolf főherczeg trónörökös tisz. tag fölért*. In: uő: *Emlékbeszéd Rudolf trónörököséről és egyéb beszédek*. Budapest, 1898. 22.

¹⁴⁹ Jókai Mór: *Rudolf trónörökös*. In: uő: *A históriai tarokkparti 175.*; idézi: Gángó: *Jókai Mór és Rudolf trónörökös barátsága*, 390.

jegyezte meg: – »Lehetetlen, hogy ez Jókai volna! Itt egészen kopasz, holott neki dús haja van.« – »Ez, felséges asszonyom, Jókainak a nyári feje; mert van neki téli is, de mikkor nagyon meleg van, akkor nem viseli a haját.«¹⁵⁰

A másik ismert mozzanat ezúttal is egy udvari fogadáson elhangzott beszélgetésükhöz kapcsolódik,¹⁵¹ melynek kontextusából kiemelt egyetlen eleme Erzsébet (magyar) kultikus korpuszának visszatérő, sokat idézett „szövegtöredéke” lett: „...itt örökké szabadnak érzi magát az ember...”¹⁵² E sor igazolni látszott azon feltevést, hogy az uralkodó felesége (szorosán) kötődik Magyarországhoz mint a Monarchia általa kedvelt országához, noha a Jókaival a *cercle*-t követően a Fehér teremben „eszközölt” teázás szertartása utáni fogadtatáson folytatott dialógusa kétséget kizáróan rávilágít arra, hogy Erzsébet a budai palotából elé táruló panorámát és Gödöllő természeti adottságait szerette; valójában a saját életmódjának megfelelő(en) alakítható keretet kedvelte magyarországi jelenléte során, nem pedig magát az országot,¹⁵³ ahogyan értelmezni próbálták szavait számos kultikus interpretációban: „A királyné azután kérdezte tőle, hogy a nyarat hol szokta tölteni? – Füreden. És akkor elmondatta magának a Balaton és vidéke szépségeit; érdekelten kérdezősködve a részletek felől: milyen meleg szokott lenni a Balaton vize? Egészséges-e a lég? A vidék? S főlemlíté, hogy egyszer neki is ajánlották, hogy töltsön ott egy fürdőévadot, de akkor ez elmaradt.¹⁵⁴ – Talán bekövetkezik még! »Ha a főlseges asszony meglátná egyszer a Balatont, úgy megszeretné, hogy mindig visszatérne hozzá.«¹⁵⁵ – »De mikor Gödöllő is olyan szép!« – mondá a királyné, s egész elragadtatással beszélt a gödöllői szeptemberi napok gyönyörűségéről,¹⁵⁶ mennyire szeret az ottani várkastélyban tartózkodni, aminél csak a budai királyi lak kedvesebb. – »Kár, hogy olyan szűk« – mondá J. – »Hogy volna szűk, mikor itt van az a gyönyörű várkert a tövében; amihez hasonló semmi királyi palotának nincsen; itt örökké szabadnak érzi magát az ember. S hát még ez a főlseges kilátás, ami még nagyszerűbb a Gellért ormáról!« A királyné több ízben fel szokott sétálni a Gellértra gyalog, s onnan gyönyörködik a felségesen elterülő alföldi róna lát-

¹⁵⁰ Komárom megyei anekdoták. Összegejt.: Lánosz Zoltán. Budapest, 1979. 32. (Kézirat.) http://www.jamk.hu/ek/public/110801_lanczos_hagyatek/komarov_megyei_anekdotak.pdf (Letöltés ideje: 2013. november 15.); Bisztray Gyula: *Jókedvű magyar irodalom*. Budapest, 1967. 235.

¹⁵¹ E kijelentésre Márki kutatásai szerint 1883. január 8-án – a Budai várpalota termeiben – megrendezésre került udvari bálon nyílt alkalmuk. Lásd erről: Márki: *Erzsébet királyné*, 89.; *Az udvari bál*. Nemzet, 2. évf. 1883. január 9. 8. sz. 3. – (Reggeli kiadás.); Jókai Erzsébettel a bálon folytatott, Márki által is idézett dialógusához: Jókai: *Az udvari bálról*, 5.; *Fővárosi hírek*. Fővárosi Lapok, 10. évf. 1883. január 11. 9. sz. 55.

¹⁵² Márki: *Erzsébet királyné*, 89.; Gerő: *A magyar Habsburg-szükséglet*, 113.; Jókai: *Az udvari bálról*, 5.; *Fővárosi hírek*. Fővárosi Lapok, 20. évf. 1883. január 11. 9. sz. 55.; Jókai Mór: *Az udvari bálról*. In: uő: *Életemből*. Igaz történetek, 1. köt. 142.

¹⁵³ Márki: *Erzsébet királyné*, 89.; Gerő: *A magyar Habsburg-szükséglet*, 113.; vö.: Vér: *Erzsébet. Mítosz és valóság*, 121–133.

¹⁵⁴ Utalás az 1866 nyarára tervezett füredi (gyógy)kúrára, mely végül a porosz–osztrák háborús konfliktus fenyegetésében elmaradt, noha épp a háborút követő krízis eredményezte Erzsébet hosszabb – több hónapig tartó – magyarországi jelenlétét.

¹⁵⁵ Erzsébetnek ekkor már lehettek személyes benyomásai a Balatonról, hiszen fiához (magyar nyelven) írt leveléből ismert, hogy az 1869-es horvátországi (hivatalos) látogatás idején, átutazóban látott részleteket belőle, melyek mély hatást tettek rá: „Ide utazván, láttam a Balatont, mely még sokkal szebb a mint csak gondoltam.” Erzsébet levele Rudolfnak (Zágráb, 1869. március 11.) ÖStA HHStA Das habsburg-lothringische Familienarchiv; Selekt Kronprinz Rudolf, Kart. 18. f. 73.

¹⁵⁶ Erzsébet szezonális jellegű gödöllői tartózkodásairól lásd: Márki: *Erzsébet királyné*, 12–13., 65–117.; Varga Kálmán: *A gödöllői kastély évszázadai*. Budapest, 2000. 170–176., 186–187.; Ripka Ferenc: *Erzsébet királyné Gödöllőn 1867–1897*. Budapest, 1901. 9–44.

képén és az ifjú főváros palotasorain. Ezek az ő mosolygását ragyogják vissza. Mennyit köszönhet ennek a szívnek minden, ami másfél évtized óta e látkör alatt kiemelkedett! »A viszontlátásig!« – ezzel a szóval bocsátá el a királyné az írórt.¹⁵⁷

Jókait, illetve *Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és képen szerkesztőbizottságának elnökeit*¹⁵⁸ Rudolf kíséretében 1885. december 1-jén fogadta az uralkodó.¹⁵⁹ A szerző beszámolójában egészen sajátos perspektívában – „hagyományos uralkodói külsőségeket” mellőzve – jelent meg Erzsébet alakja, amire Ferenc József dolgozószobájának enteriőr ismertetése nyújtott alkalmat s esetleg ürügyet arra, hogy intim közelségben láttassa az uralkodónét – s ebben necsak az uralkodó részeseülhessen valamelyest Winterhalter Erzsébetről készült festményei nyomán,¹⁶⁰ így Jókai elszakadt némileg a kanonizálódott narratívától: „Ő Felsége ez alkalommal legbenső dolgozószobájában fogadott; nem a diplomáciai kihallgatások helyiségében. Csendes kis szoba az; egyszerű, pompa nélküli otthon. De mégis van benne valami felbecsülhetetlen pompa; két életnagyságú arckép.¹⁶¹ Mind a kettő ő Felségét a királynét ábrázolja, legvirulóbb ifjúkorában; csaknem egymás mellett áll a két kép, csupán egy közbeeső ajtó által elválasztva: mind a kettő ugyanazon felfogásban, nem mint uralkodónét, de mint hódító nőt örökíté meg a királyasszonyt egyszerű eszményi fehér öltözetben, a mire hosszú, tömött gesztenyeszín fűrtéi térdein alul omlanak alá.¹⁶² Az első arckép oly tündérian bájoló kifejezéssel tekint alá; a másodikon már uralkodik az anyai méltóság és boldogság kifejezése.”¹⁶³

Az egyetlen fiukat vesztett szülők felé forduló részvét nyilvánult meg Jókai Rudolf halálát követő írásaiban,¹⁶⁴ a családi boldogság idilli képét „festve” a hallgatóság elé:¹⁶⁵ „S a sze-

¹⁵⁷ Jókai: *Az udvari bárlól*, 5.; *Fővárosi hírek*. Fővárosi Lapok, 20. évf. 1883. január 11. 9. sz. 55.; Jókai Mór: *Az udvari bárlól*. In: uő: *Életemből*. 1. köt. 142.

¹⁵⁸ Rudolf és Jókai együttműködése más (karitatív) téren is megvalósult: 1887-ben szintén szerkesztői minőségben Jókai elvállalja az eperjesi, nagykárolyi és torockói tűzkárosultak javára kiadott „Segítség album” megjelentetésében való közreműködést, amelybe felkérésére Rudolf is küldött – pár soros támogatói – „kéziratot”. Rudolf főherceg: *Eperjes, Nagy-Károly, Torockó*. In: Segítség, Eperjes, Nagy-károly, Torockó tűzkárosultjainak fölsegítésére. Szerk.: Jókai Mór. [Budapest], 1887. 22–23.; Rudolf levele Jókai Mórhoz (Bécs, 1888. február 24.) OSzK Kt. Fond V/498. Nr. 20. f. 2.; Kaján Marianna: *Rudolf trónörökös és Magyarország*. In: Rudolf – a reményvesztett imádó. (Időszaki kiállítás a Gödöllői Királyi Kastély Múzeumban 2008. június 5. – szeptember 28.) Szerk.: F. Dózsa Katalin – Faludi Ildikó. Gödöllő, 2008. 18.; közös munkásságuk kortárs ismertetéséhez lásd még: Futtaky Gyula: *Jókai Mór és Rudolf trónörökös*. Magyar Szalon, 20. köt. 1894. 803–812.

¹⁵⁹ Hamann: *Rudolf*, 242.; az előzetes egyeztetésekről lásd: Rudolf levele Jókai Mórhoz (Bécs, 1885. november 25.) OSzK Kt. Fond V/498. Nr. 10. ff. 1–2.

¹⁶⁰ Magyar vonatkozású ábrázolásaihoz lásd: Borovi: *Habsburg reprezentáció Magyarországon*, 64–81., 87–91.

¹⁶¹ E mozzanatot – némileg módosított szövegváltozatban – beépíti az Akadémián elmondott – méltán híressé vált – beszédébe is, melyben ekkor Erzsébet már menyasszonyként jelenik meg, (mint egy) visszafiatalodva Jókai emlékezetében: „...melynek egyszerű bútorzata mellett csupán két művészi kivitelű festmény képezi a pompáját, mind a kettő Erzsébet királynénkat ábrázolja menyasszony kora tüneményes bájában.” *Jókai Mór emlékbeszéde Rudolf trónörökös felett*, 2.

¹⁶² E festmények a korszakban szokatlanul merésznek hatottak, intim közelségükben: fésülködőköpenyben, kibontott hajjal ábrázolva Erzsébetet, a hivatalos nagygalában készült gyémántcsillagos változat mellett. Hamann, Brigitte: *Erzsébet Magyarország királynéja*. Budapest, é. n. 52–55.

¹⁶³ Jókai Mór: *Királyéknál*. Vasárnapi Ujság, 23. évf. 1885. december 6. 23. sz. 789.

¹⁶⁴ Jellemző példa erre: „Ha van balzsamcsepp, ha van ir, mely a Felséges szülők százszorosán érzett fájdalmát enyhítheti, úgy ez a népek által mélyen érzett felajdulás lehet. Miként ők, úgy az országok is egyetlen fiukat temetik el Rudolf trónörökösben.” Jókai Mór: *Rudolf trónörökös*. Nemzet, 8. évf. 1889. január 31. 2308. (31). sz. 1. – (Reggeli kiadás.)

retet egész cultussá vált a családi körben. Szülőinek szemefénye,¹⁶⁶ élettársának ideálja volt mindig.”¹⁶⁷ Rudolf halálát követően Erzsébet visszavonult, reprezentációs alkalmai magyarországi jelenlétei alatt is minimálisra szűkülnek, ahogyan az évek során teljesen elhatalmasodik rajta fiáért viselt gyásza, szervi és pszichoszomatikus betegségei súlyosbodnak. Mindez együtt jár azon folyamat felerősödésével, mely a korábbi életesemények hagyományozódásának folytonosságát, tovább rétegződését eredményezi, a már kanonikusnak ítélt Erzsébet-kép újbóli felidézésével esetenként egyes jelentésárnyalatok elmélyülésével, s ennek részeként a gyászállapot rögzítésével. Jókai 1890-es években megjelent Erzsébet ábrázolásaiban is a korábbi kánonképző normák nyomán mind a ’67-es, szabadelvű hagyomány marad meghatározó.

ESZTER VIRÁG VÉR

“...a queen of blessed memory...” Additions to the development of Mór Jókai’s mythical picture of Elisabeth

Mór Jókai played a crucial role in Queen Elisabeth’s cult in Hungary, almost unnoticed did he become one of its main ideologist by formulating the identification elements that had always represented the dominant segment of Elisabeth’s reception in Hungary. In this respect, his activity after Elisabeth’s death is well known: his public appearances, his numerous publications, including his obituaries, are rich sources from which passages reappear time and again as oft-quoted sentences in books dedicated to her memory, though occasionally in corrupted or truncated forms. But even his earlier writings are rather remarkable and – foreshadowing the ever more evident expressions of his sympathy with the Habsburgs – can be regarded, alongside the court anecdotes, as the main current of the cult’s (text) corpus.

At the time, the portrayals of Elisabeth were always characterized by an ecstatic approach and passionate idealization (obviously, even in the case of Jókai). Only within this framework was there any room for diversity, with the extension of previously described elements, which meant an ever broadening scope, continuously enriching the picture of Elisabeth. At the same time, the repetition of the previous motifs of reverence was also more obvious. At first, this could have seemed a compulsion, but later it became an integral part of the cult.

¹⁶⁵ Erzsébet magyarországi kultuszát későbbekben hangsúlyosan átható – egy fiát elvesztett – fájdalmas anya (*Mater Dolorosa*) kép első ismert előfordulása Erzsébet megjelenítésére az osztrák képviselőház megemlékezésén hangzott el, amit azután a magyar tudósítások is átvessznek. Ez szervesen illeszkedik a kultusz korábbi vallásos vonulatát képező Mária-aspektus „profán” megjelenítéséhez.

¹⁶⁶ Jókai számára is ismert lehetett azonban, hogy Rudolf élete utolsó periódusában nemcsak Ferenc Józseffel, hanem Erzsébettel való kapcsolatát is súlyos konfliktusok, félreértések terhelték, mindazonáltal az általa esetlegesen ismert tények nem voltak összeegyeztethetők a róluk alkotott ideálképpel, valamint a Jókainak az olvasók felé közvetíteni szándékozott, illetve hivatalossá emelt (jellel)ábrázolással sem. Lásd erről: Hamann: *Erzsébet királyné*, 455–492.; Salvendy, John T.: *Rudolf. Egy lázadó Habsburg lélektani tükörben*. Budapest, 1988. 216–227.

¹⁶⁷ Jókai Mór emlékezéséde Rudolf trónörökös felett, 3.